

Mirjana Gross i Eric Hobsbawm: revolucionarni ili *longue durée* povjesničari?

U radu se na temelju osobnosti, rada i djela (tekstova) povjesničara Mirjane Gross i Erica Hobsbawma nastoji usporediti njihova profesionalna, metodološka, ali i ideološka polazišta, njihove utjecaje u kontekstu vremena, posebno druge polovine i kraja 20. stoljeća, kad je historiografija prolazila kroz veće preobrazbe i pokušala se konstituirati kao punopravna društvena znanost, uz čuvanje vlastite kritičke pozicije i autonomije, kao i uz antitetički ples između modernosti i tradicije, revolucije i *longue durée* kao fenomena i historiografskih pristupa. Gross i Hobsbawm su, zbog sličnih znanstvenih ambicija, dugog profesionalnog staža i ljudskog trajanja, dijelom i zbog tematsko-problemskih sličnosti (pokreti, revolucije, ideologije, nacije, nacionalizmi itd.), (srednjo)europske kulturne formacije i uključenosti u međunarodne teorijske i metodološke rasprave, ponajbolji subjekti za moguće komparativne uvide, posebno u okviru hrvatske historiografije, gdje inače nedostaje sličnih usporedbi između povjesničarki i povjesničara.

Stota obljetnica rođenja Mirjane Gross (1922) i zajednička deseta obljetnica smrti Mirjane Gross i Erica Hobsbawma (2012) dobra je prigoda za svojevrsnu inventuru. Koliko ovo dvoje povjesničara danas još uvijek uzimamo kao referentnu vrijednost, bilo u hrvatskoj historiografiji u slučaju Mirjane Gross, ili u onoj međunarodnoj kad je riječ o Hobsbawmu? Hoće li oni biti i ostati relevantni i za povjesničare koji dolaze, jesu li njihove teme, preokupacije, sadržaj i stil dovoljni da izdrže i najdulji test vremena? Kroz koje su kontroverze i kroz koja su tjeskobna pitanja povjesničarskog zanata prolazili, iz kojih i danas možemo učiti? U čemu su bili slični, a u čemu su se razlikovali?

Povjesničari, čak i kad pripadaju istim generacijama, teorijskim i metodološkim strujama, školama, epohama, rijetko se mogu paušalno svrstavati u koherentne skupine i grupe. Pažljivija analiza uvijek će razotkriti značajne razlike, evolutivne promjene ili, pak, naglije obrate. No, komparacije su vazda korisne jer stvarnost nije toliko u objektima ili subjektima koliko u njihovim relacijama. Usporedbom tako saznajemo više o svakom zasebnom predmetu usporedbe. Realnost, pa i ona historiografska, jest *flux*.

Erica Hobsbawma se, primjerice, uspoređivalo s Tonyjem Judtom ili Edwardom P. Thompsonom.¹ Te usporedbe nisu neočekivane; oni su zvučna imena britanske i međunarodne historiografije, ljevičari, marksisti (Judt barem u mladosti). Hobsbawm, doduše, nikad nije ni želio biti samo britanski povjesničar, njegova je osobna geneza složenija, a profesionalne ambicije bile su mu gotovo globalne, europske svakako. S druge strane, u našoj domaćoj historiografiji slične usporedbe nisu uobičajene. Ipak, generacijski, formativno, po ljudskoj i profesionalnoj dugovječnosti, u nas svakako nema prirodnijeg parnjaka s kojim bi se Hobsbawma moglo komparirati od tzv. „prve dame hrvatske historiografije“ Mirjane Gross („A tko je onda prvi gospodin?“), odgovarala je).²

Tematsko-problemski sklopovi koje su oni istraživali dijelom su vrlo različiti, ali se donekle i približavaju. Ukratko, Hobsbawmovi interesi bili su vezani za povijest britanske socijaldemokracije, radnički pokret, zatim pokrete anarhičnih pobunjenika, nadasve se bavio revolucionarnim i modernizacijskim procesima koji su u 19. stoljeću preobrazili kapitalističku ekonomiju i društvo te potom kulturom, nacionalizmom, ideologijama i „dobom ekstrema“, tj. 20. stoljećem koje je i sâm proživio.³

Mirjana Gross također se, u skladu s dominantnim strujanjima u socijalističkom periodu, bavila ranom hrvatskom socijaldemokracijom, radničkim pokretom, pisala udžbenike opće povijesti, potom se usmjerila na povijest 19. stoljeća, nacionalne ideologije, osobito pravaštvo, stvaranje građanskog društva i modernizaciju, dok je čitavo vrijeme usporedno veliku osobnu i radnu energiju ulagala na promoviranje teorijskih i metodoloških preobrazbi u hrvatskoj i jugoslavenskoj historiografiji.⁴

Oboje su nedvojbeno bili posvećeni i pasionirani povjesničari, ali nisu romantizirali povijest. Za njih povijest nije bila samo znanost o prošlosti, nego u jednakoj mjeri i o promjeni. Bilo bi to i za očekivati od pripadnika generacije koja je u svojem životnom vijeku prošla kroz toliko (revolucionarnih) promjena.

¹ MCWILLIAM 2014: 149-159; BRESCIANI 2016: 158-170; HARMS 2019.

² GOLDSTEIN et al. 2012: 56.

³ Kratak popis najpoznatijih njegovih djela svakako uključuje: *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th centuries* (1959); *The Age of Revolution: Europe 1789-1848* (1962); *Bandits* (1969); *The Age of Capital: 1848-1875* (1975); *The Age of Empire: 1875-1914* (1987); *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century, 1914-1991* (1994); *The Invention of Tradition* (1983); *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality* (1990) i autobiografiju *Interesting Times: A Twentieth-Century Life* (2002).

⁴ Najpoznatija su joj djela: *Počeci moderne Hrvatske* (1985); *Prema hrvatskome građanskom društvu* (1992); *Izorno pravaštvo* (2000); *Vijek i djelovanje Franje Račkoga* (2004); *Historijska znanost. Razvoj, oblik, smjerovi* (1. izd. 1976, 2. dopunjeno 1980) i *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja* (1996) koja je izašla i u izmijenjenom njemačkom prijevodu pod naslovom *Von der Antike bis zur Postmoderne: Die zeitgenössische Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln* (1998).

No, nasuprot revolucijama kao referentnim točkama u povijesnom razvoju, jesu li tzv. „procesu dugog trajanja“ (*longue durée*⁵) slabili njihovu historiografsku oštricu, sve više derevolucionirali historiografiju te ih vodili prema specifičnoj vrsti metodološke rezignacije? Tko je od njih i koliko ostao vjeran revoluciji kao povijesnoj ideji i stvarnosti, a koliko kao metodi u povijesnoj znanosti? Koliko je naposljetku i pojam „revolucije“ sâm po sebi, posebno u drugoj polovini 20. stoljeća, gubio i na političkoj i na epistemološkoj težini te postao sinonim za svašta i ništa?

Pritom polazimo od pretpostavke da su „revolucija“ i „procesu dugog trajanja“ u radu ovih povjesničara bili i povijesni fenomeni i historiografski koncepti. No, i u jednom i drugom slučaju ovisili su o međudnosu unutarnjih (znanstvenih) i vanjskih (društveno-političkih) motivacija. Neće uvijek biti do kraja razvidno gdje počinje jedno, a završava drugo, ali se njihovi opusi u cjelini mogu uzeti kao plod velikog napora da historiografija kao disciplina uronjena u političku i društvenu realnost ostane relevantna, ali i da se spasi njezina znanstvenost, njezino pravo da bude na distanci, da se ne povija događajima i privremenim konstelacijama. Procesu dugog trajanja tako se, u konkretizaciji, mogu shvatiti kao nastojanje za bijegom od imperativa trenutka, dok je revolucija bila svojevrsna zadnja crta obrane povijesti kao znanosti o promjeni i njezina prostora slobode (koja nije rezervirana samo za jednu kastu).

Povjesničari u „doba ekstrema“

Mirjana Gross iza sebe je ostavila, za naše prilike, velik opus, oko 250 bibliografskih jedinica.⁶ Ipak, neusporedivo je to s produkcijom koju akademski pisci postižu na Zapadu pa Hobsbawmova detaljna bibliografija bilježi oko 3000 jedinica.⁷ Tome je dijelom pripomoglo i što je Hobsbawm, uz engleski kao globalni jezik, publicirao i na više drugih stranih jezika, njegova su se djela višestruko pretiskivala i prevodila te je bio prisutan na svjetskom tržištu, dok je Gross, po-

⁵ Ovu sintagmu prvi je upotrijebio Fernand Braudel (1958) te je pritom na umu imao dugotrajne geohistorijske promjene, gotovo nevidljive onima koji ih proživljavaju. Sukladno s konceptom višestruke vremenitosti, *longue durée* predstavlja jednu od triju analitičkih vremenskih razina. Braudel razlikuje i *histoire conjuncturelle* (konjunktura kao fluktuacije različitih duljina, poput dugotrajnih transformativnih procesa, kao što je industrijska revolucija i sl.) te *histoire événementielle* (događajna historija). Za temu članka i za rad navedenih povjesničara koji su se uglavnom bavili modernom i suvremenom poviješću ovaj je konceptualni okvir relevantan utoliko što unosi element konjunkturalne determiniranosti koja istovremeno priznaje i realnost dugoročnih obrazaca društvenog života, kao i kontingentnost povijesnih promjena. Takav shema svakako je složenija, i suvremenom dobu primjerenija, od pojednostavnjujućeg uzročno-posljedičnog odnosa.

⁶ SZABO 1987: 307-316; STANČIĆ 2004; JANKOVIĆ 2012: 479-500.

⁷ Vidjeti: <https://www.hobsbawm.shca.ed.ac.uk/> (posjet 10. 9. 2022).

red hrvatskog, uglavnom objavljivala na njemačkom jeziku, a tek ponekad i na engleskom, francuskom, talijanskom i ruskom.

Zanimljivo je da ni za Gross ni za Hobsbawma povijesna znanost nije bila prvi izbor. On se zanosio idejom da bude pjesnik ili pisac, a ona je 1940, netom prije rata, upisala medicinu. Osamnaestogodišnja djevojka (rođena 1922) ipak je već naredne godine, zbog svog židovskog podrijetla, bila izbačena s fakulteta.⁸

Dok je Gross najveći dio djetinjstva i mladosti provela u Zagrebu, Hobsbawmova obitelj živjela je više nomadski. Njegov otac Englez upoznao je njegovu buduću majku, Austrijanku, u kolonijalnom Egiptu pa je i Hobsbawm rođen 1917. u Aleksandriji, da bi se nakon završetka Prvoga svjetskoga rata obitelj preselila u Beč. Ondje je mladi Hobsbawm mogao svjedočiti izumirućem svijetu i miljeu židovske srednje klase i njezine kulture, ali i doživjeti prve socijalne nemire i radničke proteste inspirirane nadama i htijenjima Oktobarske revolucije. Godine 1931, nakon očeve i majčine smrti, on i sestra odlaze k ujaku u Berlin. Hobsbawm izbliza gleda dolazak nacista na vlast, ondje se politički radikalizira i opredjeljuje za marksizam i revoluciju. Za njega je dilema bila jednostavna: biti „za revoluciju i budućnost“ bilo je bolje nego „ne imati nikakvu budućnost“.⁹ Tijekom tih ključnih berlinskih srednjoškolskih dana postat će „doživotni komunist“.¹⁰

Nakon Hitlerova dolaska na vlast 1933, Hobsbawm i sestra odlaze u London. Ondje se počinje dublje interesirati i za povijest. Kad je postao član Komunističke partije Velike Britanije, već je vladala politika „Popularnog fronta“, širokih demokratskih povezivanja protiv nacifašizma. To će rano formativno iskustvo također utjecati i na njegov kasniji profesionalni pristup. Rat ga prekida u studijima na *Kings College* u Cambridgeu te radi u inženjerskoj jedinici u istočnoj Engleskoj, gdje u relativnoj sigurnosti dočekuje kraj rata.

Obitelj Gross imala je teži ratni put – nakon skrivanja po selima nedaleko od Zagreba, krajem 1943. obitelj je uhićena i kasnije predana Gestapu. Otac je bio poslan u logor Buchenwald, majka Ella i Mirjana Gross u Ravensbrück, gdje su bile od siječnja 1944. do svibnja 1945. Mirjani Gross dodijeljen je broj 25895, a radila je u obližnjoj tvornici *Siemens*. U logoru dočekala je i vijest o smrti svojeg oca. Pred završetak rata Mirjana i njezina majka napustile su logor te se ubrzo vraćaju u Zagreb.¹¹

Poslije rata, 1947. *Foreign Office* Hobsbawma šalje u Njemačku da radi na reedukaciji, zapravo denacifikaciji njemačkih učitelja. Među učenicima naći će se i kasniji povjesničar Reinhard Koselleck. „Ja sam ga naučio demokrati-

⁸ ŠIMETIN ŠEGVIĆ I ŠIMETIN ŠEGVIĆ 2016: 413; EVANS 2019: 53.

⁹ HOBSBAWM 2007: 328.

¹⁰ ISTI 2003: 55.

¹¹ ŠIMETIN ŠEGVIĆ I ŠIMETIN ŠEGVIĆ 2016: 413-414.

ji“, šalio se kasnije Hobsbawm. Postali su prijatelji.¹² Tek nakon rata kreće i sa svojom akademskom karijerom. Odabrat će ekonomsku povijest, premda tome nije prirodno inklinirao, tim više što se njegov put do povijesti, osim uz marksizam, odvijao i preko književnosti (do tada je već pročitao sve književne klasike do kojih je mogao doći). No, zanimanje za odnos baze i nadgradnje u povijesti društva morao ga je odvesti u ekonomsku povijest koja je tada jedina otvarala prostor za proučavanje tog međuodnosa. Postaje predavač na *Birkbeck College* u Londonu, specijalizira se za britansku radničku povijest, doktorirao je 1951. temom „Fabijanizam i fabijevci 1884-1914“. Gross je diplomirala 1951, potom radi u Historijskom institutu JAZU, postaje asistentica na Katedri za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, doktorira 1959. temom „Uloga socijalne demokracije u političkom životu Hrvatske 1890.-1905.“ Tako su oboje započeli srodnim socijaldemokratskim temama.

Razvijajući se u tradiciji poslijeratnog zapadnog marksizma, Hobsbawm je morao osjećati sklonost prema Sovjetskom Savezu i Staljinu. Njegovi biografi toj činjenici ipak neće dodati formativnu funkciju, a njegovu vjeru u Sovjetski Savez naprosto će okrstiti „mladenačkom zatelebanošću“.¹³ Činjenica je ipak da s tom „prvom ljubavlju“, iako lišen iluzija, nikad nije odlučno raskinuo te je do kraja života ostao član Partije.¹⁴

Gross je, po svoj prilici, također bila članica Saveza komunista.¹⁵ No, njezin opus sigurno nije bio „partijan“.¹⁶ U Jugoslaviji biti antistaljinist bilo je lakše jer je to nakon 1948–1949 bila službena državna politika. Tako je antistaljinizam i protivljenje dogmatskom marksizmu većim dijelom bila *mainstream* pozicija. U Jugoslaviji je k antistaljinizmu gurala snaga jugoslavenske Partije, u Britaniji se antistaljinistom moglo biti zbog toga što je Partija bila mala i slaba.

Ono što je Hobsbawmu ipak nekako uspijevalo jest to da u Partiji ostane trajni insajder-outsajder pa će on tako i u sklopu nove (poststaljinističke) ljevice biti neka vrsta „doušnika“, spona „stare“ Partije i novih progresivnih i buntovnih generacija.¹⁷ U dugom trajanju doba ekstrema ni Gross, čini se, nije bila uskraćena za doušničko iskustvo (bez navodnika), ali čini se da je i tada, makar stavljena u nezahvalnu informantsku ulogu, nastupala obrambeno prema povijesnoj znanosti

¹² EVANS 2019: 260.

¹³ Isto: 59.

¹⁴ Detaljnije o Hobsbawmovu partijskom angažmanu i ostalim biografskim epizodama može se saznati u vrlo dobrom biografskom dokumentarnom filmu *Eric Hobsbawm: The Consolations of History* iz 2021, koji je dostupan na: <https://www.youtube.com/watch?v=wVQ4dfC34TI> (posjet 15. 10. 2022).

¹⁵ KRIŠTO 2005: 81.

¹⁶ GOLDSTEIN 2005: 61.

¹⁷ EVANS: 458-459.

i njezinoj autonomiji.¹⁸ To, doduše, nipošto ne umanjuje dramu povjesničara, uopće znanstvenika ili intelektualaca, koji su se u pojedincu nesklonim vremenima i porecima na bilo koji način morali izlagati, pa i sastavljati ili usmeno davati „karakteristike“ svojih kolega. Sve su to faktori koji su morali utjecati i na odnos prema samoj znanosti, njezinim dosezima, istraživačkoj teoriji i praksi. Potpuno uvjerljiva poglavlja o tim periodima naše intelektualne i akademske povijesti tek treba ispisati.

Breuilly Hobsbawma dijeli na tri perioda: do 1956. on je ortodokсни komunist i povjesničar britanskog radničkog pokreta, od 1956. do početka 80-ih bio je svjetski povjesničar i javni intelektualac, ali još uvijek unutar marksističkog okvira, a od 1980-ih nadalje odmiče se od ortodoksnog komunizma i marksizma.¹⁹ Ako su u Hobsbawma to bile ideološke faze, makar i suviše pojednostavnjeno i linearno skicirane, u kojima se ogledalo i njegovo djelo, Mirjana Gross se profesionalno prije ogledala u obliku tematsko-problemskih krugova, dakle riječ je o: a) teorijskim metodološkim inovacijama u historijskoj znanosti, b) teoriji modernizacije i praksi povjesničara, c) nacionalnim integracijskim procesima u teoriji i istraživačkoj praksi te d) ideologijama kao predmetu istraživanja.²⁰ Pitanje revolucije i procesa dugog trajanja može se provući kroz sve ove faze ili krugove.

Dok se Hobsbawm razvijao (ili je tako uglavnom interpretiran) u sjeni ideologije, hladnoratovskih mijena i prijeloma u međunarodnom komunističkom pokretu, Gross je rasla u sjeni svojeg mentora Jaroslava Šidaka i tzv. Šidakove škole, „povjesničara od zanata“, čime se hrvatska historiografija nastojala distingvirati od srpske (beogradske) koja je bila „ležernija“ u izrazu.²¹ Bila je to dijelom razlika u metodi (pozitivizam), ali je nešto bilo i pitanje stila, koji bi se u „šidakovaca“ mogao paušalno nazvati „germanskim“, onim koji igra na analitičnost i vjerodostojnost, ali je i suhoparan. Takav stil u poslijeratnom periodu djelovao je i kao svojevrsna zaštita od posvemašnje ideologizacije, ali je s vremenom mogao postati i mana, u smislu (ne)komunikativnosti. Hobsbawm je, s druge strane, bio bliži narativnijem (pa dijelom i literarnijem) anglosaksonskom stilu, što je sigurno odigralo ulogu u njegovu postizanju svjetske slave. No, ono što je, možemo reći, povezivalo i Šidaka i Gross i Hobsbawma, odnosno ono temeljno što su uzeli iz tada privlačnog „Marxova evanđelja“ nije samo široko i površno usvojeno i postavljeno pitanje nekakve klasne borbe, nego prije svega prijelaza, promjene iz jedne socioekonomske formacije u drugu. Upravo tako približavali su se shvaćanju povijesti kao znanosti o promjeni. Gross i Hobsbawm su u tome otišli još korak dalje, pokazavši da povjesničar pišući o povijesti ne zauzima nat-

¹⁸ KLJAIĆ 2021: 165.

¹⁹ BREUILLY 2015: 631.

²⁰ GOLDSTEIN et al. 2012: 18.

²¹ Isto: 20.

povijesnu poziciju, ne napušta povijesnost vlastitog bića. Pokazali su da težnja za objektivnošću nije isto što i neutralnost. Pisati o „promjenama“ znači dati im i svoj kreativni doprinos.

Između ljudske volje/djelovanja i strukture

Ipak, svojevremeno je Mirjani Gross prigovor za nekreativnost, nestvaralački pristup i „postmarksizam“ upućen baš od strane jednog krutog marksista, Brani-slava Đurđeva. On je kritizirao njezin prvi sveobuhvatni teorijsko-metodološki pregled *Historijska znanost* (1976), kazavši da temi nije prišla „stvaralački“, nije dala svoje mišljenje, a prigovorio joj je i utjecaj „modernog buržoaskog shvatanja“, tim više jer je u knjizi prenijela dijagram prema kojem u ljudskoj povijesti postoje samo dvije revolucije: neolitska/zemljoradnička i novovjekovna/znanstvenotehnička.²² Bit će to početak njihove polemike koja će se razviti upravo oko shvaćanja promjene u povijesti, povijesti kao znanosti, uloge povjesničara te utjecaja koje bi specifično jugoslavenska historiografija trebala ili ne bi trebala primati.

Đurđev će ustvrditi da se izraziti strukturalizam otvoreno suprotstavlja shvaćanju o revolucionarnim promjenama, iako će priznati da se i Gross sama ograđuje od takvog strukturalizma koji je „ideologija koja podržava postojeći sustav svojom teorijom ravnoteže i integracije i suprotstavlja se težnji marksizma za promjenom svijeta“.²³

Gross će, upravo suprotno, za nerevolucionarnost i odricanje od mogućnosti ljudske akcije optužiti Đurđeva koji da povijest promatra samo kao prirodni, a ne i društveni proces. Za nju je to „vulgarni materijalizam“ nasuprot onom dijalektičkom i njegovoj definiciji „čovjeka kao generičkog bića koje samo sebe ‘proizvodi’ kao povijesno i društveno biće“.²⁴ Ako je on nju optužio za postmarksizam, ona mu uzvraća time da njegovi stavovi onda više podsjećaju na „predmarksizam“.²⁵ U duhu vremena, bila su to pripetavanja prema principu „čiji je Marx jači, tvoj ili moj?“. Gross će pokušati postići nekakvu sintezu marksizma i strukturalizma, povijesti kao procesa, ali ne samo prirodnog procesa, pa će i revolucionarno zaključiti: „Ako je budućnost sadržana u životu ljudi kao takvom, a podložna je ‘neumitnim’ prirodnim zakonima, koje treba samo spoznati kao nužnost, a ne u čovjekovoj povijesnoj praksi, onda ne znam zašto se moja generacija toliko namučila stvarajući svojom svjesnom povijesnom akcijom današnji ‘društvom organizovani život ljudi’!“²⁶ Željela je pokazati da struktura i proces nisu suprot-

²² ĐURĐEV 1977: 355-372.

²³ ISTI 1978: 95, 100.

²⁴ GROSS 1978: 111.

²⁵ Isto: 111-112; ĐURĐEV 1978: 95-96.

²⁶ GROSS 1978: 113.

stavljani događaju, ali priznaje da je ipak izazovno povezati sve te tri dimenzije.²⁷ Za Gross marksizam je tek jedan od mogućih odgovora, on spaja vrijeme i prostor, genezu i strukturu, stoga se suvremena strukturalna historija više teško može odvojiti od elemenata marksizma.²⁸ No, taj pokušaj pomirbe strukturalizma i marksizma nije bio bez kontroverzi. Tenzija koja se javljala između društvenih znanosti i historije, u smislu tko će kime dominirati, bila je neizbježna i u odnosu povijesti i marksizma. Što će na kraju biti rezultat – povijest prožeta marksizmom ili marksizam prožet poviješću? Njoj smeta što se „pravim“ povjesničarima smatraju samo političko-ekonomski povjesničari, dok povjesničari prava, umjetnosti, književnosti, filozofije itd. ostaju u pozadini, a istovremeno se u školskom sistemu ne odobrava osposobljavanje nastavnika povijesti za nastavnike marksizma pod izlikom da oni slabo stoje s generalizacijama, slabije od sociologa, politologa itd.²⁹ Kao da nije do kraja vidjela mogućnost uzročno-posljedične veze između marksističke ideologije i reduciranja povijesti na politiku i ekonomiju (političku ekonomiju). Tako je pitanje odnosa marksizma i strukturalizma naprosto bilo pitanje balansiranja pojmova. Marksizam je bio tu da ne pusti strukturalizam niz rijeku ahistoričnosti, a strukturalizam da ukroti potencijalnu marksističku ideologizaciju historije. Put prema strukturalnoj historiji u Jugoslaviji utrt je i deklariran već 1954. na Prvom kongresu historičara Jugoslavije, ali, kaže Gross, do cilja se i dalje nije stiglo.³⁰

Takvo njezino laviranje neće se dojmiti njezinih protivnika. Đurđev će joj tako u lice baciti nekoliko citata Marxa, Engelsa, pa čak i samog Tita, uz jasno određenje da je *izvorni* marksizam „put kojim treba da pođe naša historiografija“.³¹ Bio je to svojevrsni primjer marksističke vulgarizacije. Nasuprot tome bila je Gross koja se nije tako precizno i eksplicitno opredjeljivala jer bi takva ideologizacija u svjetlu istraživanja „konkretnog, povijesnoga i društvenog čovjeka u svijetu koji je njegov proizvod“ zapravo bila njegova dehumanizacija.³² Gross je potom odlučila konačno pojasniti i svoj pristup marksizmu: „U Marxovoj metodi smatram bitnom kategoriju cjeline (totaliteta) i dijalektičkog kretanja. Mislim da je zbilja za nj ‘jedinstvo mnogostrukog’, tj. strukturirano jedinstvo različitosti, pri čemu bi, kako sam kaže, znanost bila nepotrebna kad bi se pojava i bit stvari poklapale.“³³ Zato je za nju Đurđevljev „dogmatski marksizam“ bio previše deterministički smjer, koji ukida povijest kao proces u kojem sudjeluju nezavisne ljudske svijesti.

²⁷ ISTA 1978b: 76.

²⁸ Isto: 77.

²⁹ Isto: 81.

³⁰ Isto: 85.

³¹ ĐURĐEV 1978: 102-104.

³² GROSS 1978: 106.

³³ Isto: 124.

Uostalom, primijetila je kako je Đurđev išao iz krajnosti u krajnost, prvo ju je optuživao da „izostavlja čovjeka iz povijesnih struktura“, a potom joj prigovarao da svodi povijest „isključivo na ljudsku praksu“.³⁴ Konačno, Gross je polemiku i završila konstatacijom da se u nje i u Đurđeva radi o „dva nespojiva svijeta“.³⁵ Možda će upravo zato neki povjesničari i danas smatrati da je suštinska razlika, bez obzira na to što su oboje nominalno nastupali s pozicija marksističke historiografije, bila njezina otvorenost prema utjecajima zapadne historiografije, zapadne Europe i Sjeverne Amerike, uključujući, naravno, i zapadne struje marksizma, dok je Đurđev bio skeptičan, smatrajući da ti utjecaji ne odgovaraju situaciji u jugoslavenskoj historiografiji.³⁶ Znači, sukob je bio koliko metodološki toliko i ideološki i politički.

S druge strane, i Hobsbawm je imao poteškoća s ponekim ocjenama da je zanemario ljudsko djelovanje u odnosu na strukturu. Neki njegovi kritičari slijeva smatrat će da nije dovoljnu pozornost posvećivao autonomnoj aktivnosti radničke klase, čak ni u svojim egzemplarnim djelima „povijesti odozdo“, kao što je, primjerice, *Primitive Rebels* (1959). Kasnije će se, posebno u svojoj trilogiji o „dobima“, još više usmjeriti na buržoaziju.³⁷ Slično će se tumačiti i njegova politička pomicanja, posebno tijekom 1970-ih, kada se postupno okreće eurokomunizmu i politici Talijanske komunističke partije, njezinu „povijesnom kompromisu“ s kapitalom i kršćanskim demokratima. To će se pripisivati njegovu pesimizmu, pa i skretanju udesno.³⁸ No, ni sâm Hobsbawm neće kriti svoju evoluciju, to da je s vremenom prešao put „od efektivnog člana Britanske komunističke partije do nečega sličnog duhovnom članu Talijanske komunističke partije, koja se više uklapala u moje ideje komunizma“.³⁹ No, i s takvom promjenom svijesti, za tradiciju zapadnog marksizma nasljeđe Oktobarske revolucije bilo je i ostalo jedina referenca. Diskontinuitet, dakle, nikada nije mogao biti potpun.

Modernizacija – revolucije – pokreti

Period socijalističke Jugoslavije bio je svakako pogodan za revolucionarnu i socijalističku tematiku, kao i za njihovu marksističku interpretaciju. Ipak, većina prevedenih djela o Francuskoj ili, pak, Oktobarskoj revoluciji u tom periodu bavila se velikim ličnostima i najznačajnijim revolucionarnim skupinama. Tako je marksistička interpretacija ostala nedovršen posao, niži slojevi opet su ostali

³⁴ ISTA 1979: 242.

³⁵ ISTA 1980: 305-310.

³⁶ MUJADŽEVIĆ 2010: 215.

³⁷ HØGSBJERG 2018

³⁸ NORAH I BIRCHALL 1983

³⁹ HOBBSAWM 2003: 216-217.

zanemareni.⁴⁰ Nisu se baš prevodila ni ona djela koja su, primjerice, makar mikrohistorijski, sugerirala da revolucija nije kroz sve areale i slojeve baš tako revolucionarno protutnjala, već da su kontinuiteti bili veći od diskontinuiteta.⁴¹

Hobsbawmovi naslovi često sadrže pojam „revolucije“ i „revolucionara“, dok su u Gross eksplicitni radovi o revolucijama rijetki.⁴² No, knjigu ne treba suditi po koricama, niti sadržaj opusa samo po naslovima. Tematski, Gross se više bavila pokretima (narodnim, radničkim i socijalističkim) nego *en général* revolucijama.⁴³ U Hobsbawma, pak, pojam „modernosti“ i „modernizacije“ se u naslovima javlja prilično kasno, dok je Gross te pojmove uvodila i isticala već ranije, npr. u članku „Modernizacija izvana – reforme u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji za neoapsolutizma“ (*Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 1980) ili studiji *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860* (1985). No, naposljetku, u trijadi modernizacija – revolucija – pokreti ostat će samo najširi, krovni pojam – modernizacija.⁴⁴

Svejedno, pitanje koje je kao transverzala bdjelo nad prošlošću, sadašnjošću i budućnošću jest je li punokrva (i puna krvi) revolucija jedini i neizbježni način za postizanje većih društvenih preobrazbi?

Hobsbawm nikad neće reći da postoje revolucije koju su neizbježne; dapače, za njega su u modernom dobu (od 16. stoljeća) neke „funkcionalne revolucionarne promjene“ neizbježne, ali neke stvarne revolucije uistinu su izbježne „ako zbog ničeg onda zbog toga što su uistinu izbjegnute“, tautološki i ironično zaključuje.⁴⁵

⁴⁰ JANKOVIĆ 2016: 167, 180-182.

⁴¹ Vidjeti npr. kako su LE ROY LADURIE, DUMONT I ARON 1972. kvantitativnom analizom ustvrdili da je francuska nacija u prvoj polovini 19. stoljeća, dakle nakon revolucije, i dalje bila „tradicionalna“ nacija seljaka i malih obrtnika. Mladi ljudi, rođeni nakon propasti „starog režima“, još su uvijek bili dio seljačke i pučke Francuske iz 18. stoljeća.

⁴² Npr. *Opća povijest od engleske revolucije do propasti francuskog carstva (1640-1815)* (1954); „Jezgra i ‘periferija’ – nova teorija ‘industrijske revolucije’ u Evropi“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 16 (1983), 247-253; „O novim pristupima istraživanju revolucija“, *Časopis za suvremenu povijest* 2-3 (1976), 47-50.

⁴³ Npr. „Narodni pokret u Hrvatskoj 1903.“, *Historijski pregled* 1/1 (1954), 16-22; „Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije i narodni pokret 1903“, *Historijski zbornik* 1-4 (1954), 33-84; „Počeci radničkog pokreta u Zagrebu“, *Historijski zbornik* 1-4 (1955), 1-39; „Novi prilozi za povijest radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama“, *Historijski zbornik* 1-4 (1955), 133-138; „Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX stoljeća: izabrani izvori“, *Na izvorima historije*, sv. 1 (1957); „Studentski pokret 1875-1914“, *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu* (1969), 451-479; „Nacionalizam i internacionalizam u počecima radničkog pokreta Austrije u svijetlu suvremene češke historiografije“, *Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama – Osijek 1867* (1969), 263-274; „Ideologija socijalističkog pokreta u Hrvatskoj do I svjetskog rata“, *Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf* 6 (1976), 9-18.

⁴⁴ Usp. GROSS 1999: 149-152.

⁴⁵ HOBBSAWM 1986: 11. Taj se tekst bazira na izlaganju koje je Hobsbawm imao na 15. međunarodnom kongresu povijesnih znanosti u San Franciscu 1975.

Uostalom, podsjeća da je čak i Marx dopuštao različite fleksibilne oblike tranzicije, uključujući i mirnu tranziciju prema „ekspropriaciji ekspropriatora“.⁴⁶ Slično će reći i za Lenjina kako je, unatoč nedosljednosti svojih razmišljanja, ipak s vremenom sve više naginjao postupnom postrevolucionarnom reformizmu.⁴⁷ Hobsbawm je vodio računa o ulozi pojedinca i svjesne ljudske akcije u prijelomnim događajima, ali uz napomenu da često i revolucionarni stratezi, kao i kontrarevolucionari, precjenjuju dosege takve akcije.⁴⁸

Dok se u polemici Gross – Đurđev argumentacija vrtjela oko Marxa i Engelsa, a u pomoć se pozivao i sâm Josip Broz Tito, za Hobsbawma je jedini i glavni autoritet kad je u pitanju odnos ljudskog plana, djelovanja i povijesnih determinističkih silnica bio upravo Vladimir Iljič Lenjin koji je bio svjestan „da se tijekom revolucije planirane akcije ipak odvijaju u kontekstu nekontroliranih snaga“. Dapače, i Hobsbawm dopušta da su revolucije na svoj način „prirodni fenomeni“, ponajviše u smislu mobilizacije masa, stoga prema teorijama koje prenaplaćavaju voluntarizam ili subjektivne elemente treba biti oprezan.⁴⁹ U tom pogledu bio bi čak bliži Branislavu Đurđevu nego Mirjani Gross. Posljedično, Hobsbawm nije vjerovao u revolucije „odozdo“, naročito ne u njihovu uspješnost. Za njega neki pripadnici druge faze *Annalesa*, npr. Ernest Labrousse (ali i Braudel), previđaju ključno miješanje strukturno-konjunkturalnih i situacijskih faktora.⁵⁰ Mirjana Gross, s druge strane, nikad nije napustila oprez prema generalizacijama, iako svjesna da se bez udjela generalizacije povijest nalazi u opasnosti da gotovo izgubi znanstveni status. No, *Annales* iz spomenute druge faze (Labrousse) bili su joj bliži od američke nove ekonomske historije – kliometrije i francuske kvantitativne ekonomske historije.⁵¹ Ove su željele statistikama doći do generalizacija i riješiti se „povijesnih varijabli“, drugim riječima, čovjeka kao agensa i njegove slobodne volje. I Hobsbawm će se s vremenom prirodno nasloniti na treću fazu *Annalesa* koja je socioekonomske teme sve više supstituirala sociokulturnim. Glede problema revolucije, za Hobsbawma zanimljivije pitanje od onoga kako revolucije počinju jest kako završavaju, koji su njihovi ishodi? Naime, rezultati revolucije nisu uvijek jednaki namjerama, pri čemu djeluje začudna dijalektika revolucije i konzervacije. Kako će kazati, „Balzacova Francuska možda nije bila na pameti onima koji su sudjelovali u Francuskoj revoluciji, ali to je ono što je proizašlo kao njen povijesni rezultat.“⁵² Čak zaoštrava, upozoravajući da

⁴⁶ ISTI 1978: 265-266.

⁴⁷ ISTI 1992: 92. Bilo je to ipak, krajem 80-ih, možda suviše „gorbačovljevska“ interpretacija Lenjina.

⁴⁸ ISTI 1986: 12.

⁴⁹ Isto: 12-13.

⁵⁰ Isto: 15-16.

⁵¹ GROSS 1975: 77-78.

⁵² HOBBSAWM 1986: 33.

nema velike suglasnosti ni oko toga jesu li najveće revolucije našeg vremena, prvenstveno ona iz 1917. i njezine sljednice, uspostavile uistinu novu vrstu socijalnog poretka ili su samo nastavile procese industrijalizacije i modernizacije, kakvi su i bili, samo bez buržoazije.⁵³ Tu će tezu razviti tek u *Dobu ekstrema* (1994) i zaključiti da je komunizam odigrao modernizacijsku ulogu ondje gdje kapitalizam nije mogao.⁵⁴

U svojim djelima *Počeci moderne Hrvatske* (1985) i *Prema hrvatskom građanskom društvu* (1992) Gross je modernizaciju kao historiografsku metodu i teoriju prigrlila zdušnije nego Hobsbawm. Uz napomenu kako modernizacija i dalje iz povijesti ne izbacuje klasnu borbu, ne izbacuje pojam prijelaza (što je ključno i u Marxa), ali sve to postaju elementi koji su sastavni dijelovi jednog šireg modernizacijskog kompleksa.⁵⁵ Tako se od Marxa dolazi do Webera i njegove teorije modernizacije, ali koji nas također uči da „svo povijesno iskustvo potvrđuje kako ljudi teško uspijevaju postići moguće, ako trajno ne teže nemogućem.“⁵⁶ Ovakva Hobsbawmova kreativna spajanja i sintetske uvide Gross je očito držala vrijednima pa je i njegov tekst „Revolution“ (1975) odabrala za prijenos i prijevod na hrvatski. Na molbu uredništva *Časopisa za suvremenu povijest* da predloži jedan referat s 15. međunarodnog kongresa historijskih znanosti (u San Franciscu, u kolovozu 1975) odabrala je upravo Hobsbawmov referat, smatravši ga najpreglednijim i najilustrativnijim za uvid u suvremene historiografske tendencije.⁵⁷ Dapače, kaže da se razvoj povijesti kao društvene znanosti najbolje vidi upravo „iz teme koja sama po sebi izražava preobražaje u historijskoj znanosti — pitanje revolucije.“⁵⁸ Dakle, bavljenje revolucijama na tematskoj ravni ne može ne dovesti i do postavljanja „revolucionarnih“ teorijskih i metodoloških pitanja, ili kako će nešto kasnije sažeti: „Novi svijet – zašto ne i nova historija?“⁵⁹ Svakako se činilo da se historiografija nalazi u prijelomnom dobu. Mirjana Gross se upravo tada s velikom strašću predala zagovaranju dubljih preobrazbi u historijskoj znanosti i borbi za njezinu autonomiju. No, kao i sa svakim progresom koji od početnog entuzijazma biva sveden na pravu, realnu mjeru, tako su teškoće i prepreke u revolucioniranju ili korjenitim preobrazbama same znanosti i njezinih metoda utjecali i na odnos prema predmetu bavljenja. Stoga je u tom periodu hrvatska historiografija, usprkos svim naporima, doživjela samo umjerene preobrazbe.⁶⁰

⁵³ Isto: 28-29.

⁵⁴ ISTI 2002: 15.

⁵⁵ GOLDSTEIN et al. 2012: 23.

⁵⁶ Cit. prema: HOBSBAWM 1986: 35.

⁵⁷ GROSS 1976: 47.

⁵⁸ Isto: 48.

⁵⁹ ISTA 1977: 37-38.

⁶⁰ JANKOVIĆ 2016: 166, 252.

Zbog toga se, posljedično, ni povijesne revolucije više nisu činile tako revolucionarnima i dalekosežnima. Postavljalo se pitanje jesu li revolucije uopće prva i najvažnija tema kojom bi se historiografija trebala baviti?

Gross kao da ipak nije bila spremna na odustajanje od revolucije kao tematsko-problemskog kompleksa, iako iznosi tvrdnju da su se dosezanjem teorije povezane s revolucijama dosada uglavnom bavile ostale društvene znanosti, i to velikim dijelom da bi osigurale spoznaje i instrumentarije korisne za očuvanje postojećeg poretka i prevenciju budućih revolucija.⁶¹ Je li to značilo da ako se povijesna znanost bude više bavila revolucijama, onda će one izgledati dosežnije? Možda njezina smjelost nije sezala baš dotle, ali je svakako smatrala da revolucijama valja pristupati konkretnohistorijski, a ne kao „pojedinačnim poligonima za testiranje apriornih društvenih teorija“.⁶² U tome se svakako slaže s Hobsbawmom. Svidjela joj se njegova formulacija kako revolucije „dramatiziraju ključne aspekte socijalne strukture jer su oni tu napeti do prijelomne točke (...)“.⁶³ Ipak, dodala je i jednu malu ogradu spomenuvši da neka od Hobsbawmovih gledišta ili dojmova o karakteru proučavanja revolucija „možda neće biti prihvatljiva za čitaoca“.⁶⁴ Ne navodi precizno što bi u tom njegovu pregledu moglo smetati zamišljenom „čitaocu“, no možemo pretpostaviti da bi u jugoslavenskom socijalističkom kontekstu to mogao biti upravo njegov komentar o nepostojanju suglasnosti o tome koliko su revolucionarni procesi bili samo „modernizacija bez buržoazije“, a koliko su (iz)gradili potpuno nova „socijalistička društva“.⁶⁵

To bi moglo implicirati da postoji prostor za skepsu glede dalekosežnosti bilo koje, pa i najambicioznije revolucije kakva je bila ona 1917. S druge strane, tvrdnja da revolucija nije samo puki „događaj“ ni po čemu nije bila nova, niti moderna. Naposljetku s tim bi se složili i strukturalisti i tradicionalisti, i marksisti i konzervativci tipa Josepha de Maistrea koji je u *Spisima o revoluciji* i sâm rekao: „Mi dugo vremena nismo uopće razumijevali revoluciju čiji smo bili svjedoci, predugo smo je smatrali *događajem*. Živjeli smo u zabludi: bila je to epoha.“⁶⁶

No, ono gdje se Gross i Hobsbawm gotovo bez ostatka slažu jest oko (ne)predvidivosti velikih i prijelomnih povijesnih događaja. Gross je dobro prepoznavala da pokušaji sveobuhvatnih socijalnih teorija, krajnja socijalizacija i strukturalizacija znanosti mogu dovesti do pretjerivanja koje bi smjeralo prema potrazi za nekakvom „socijalnom fizikom“, čije bi „rezultate dobro mogli upotrijebiti

⁶¹ GROSS 1976: 48.

⁶² Isto: 49.

⁶³ Isto. Tu misao uzela je iz Hobsbawmova programatskog teksta „From Social History to the History of Society“ iz 1972, koji je za nju također bio posebno važan i inspirativan.

⁶⁴ Isto: 49-50.

⁶⁵ HOBSBAWM 1976: 70.

⁶⁶ Cit. prema: KARAULA 2006: 318.

upravo vladajući krugovi radi stabilizacije svoje moći“.⁶⁷ Za nju takav pristup bio je ekvivalent *trop longue durée* (predugom trajanju). Nasuprot tome, svaka historizacija znanja otvara prostor promjeni, političkim i ekonomskim emancipacijama.⁶⁸ Historizacija i revolucija, dakle, itekako idu zajedno jer čovjeka kao povijesno biće upućuju na mogućnost kreacije, akcije. Povijest je promjena, ali kao složeni proces, a ne samo kao odluke s vrha ili, pak, potpuni spontanitet i s tim vezani posljedični događaji. Zbog toga ona ipak mora biti i – socijalna.⁶⁹ Takve historije, iako ona ne mora biti marksistička, sigurno nema bez „marksističkog nadahnuća“, zaključuje Gross.⁷⁰ Bila je to njezina diplomatska formula. Naime, kao put prema takvoj historiji sažela je i školu *Anala (Annales)*: „Riječ je najprije o znanstvenom postupku historičara, zatim o kvantifikaciji, metodi koja se smatra ključnom za kretanje historije prema društvenoj znanosti, te o ‘konceptualizaciji’ kojom se pokušava izaći iz okvira ‘događajne’ historije“.⁷¹ No, marksizam ipak ostaje korektiv tome i ogleda se u pokušaju da se prokažu slučajevi kada se pod pojmom „društvene stabilnosti“ kriju ideološki postupci povezani sa strahom od promjena. U tom smislu (pretjerani) strukturalizam bio bi nerevolucionaran. No, bi li bio i nepogodan za razdoblje modernosti?

Hobsbawm, kako su ga od toga što su točno revolucije i kako do njih dolazi više zanimalo revolucionarne posljedice, slično se odnosio prema modernosti. Modernost je za njega bila gotovo sinonim za revolucionarnost. Svako od njegovih (modernih) „doba“ počinje revolucionarnim poglavljima: *Doba revolucije* („Francuska revolucija“, „Industrijska revolucija“), *Doba kapitala* („Revolucionarni preludij. ‘Proljeće naroda’“), *Doba carstva* („Stogodišnja revolucija“) i *Doba ekstrema* („Svjetska revolucija“, „Socijalna revolucija 1945–1990“, „Treći svijet i revolucija“). Prema marksizmu, svaka revolucija trebala bi uvijek biti i politička i socioekonomska. Breuilly smatra da je Hobsbawm svojim konceptom „dualne revolucije“, supstituirajući socioekonomsku dimenziju revolucije industrijsko-tehnološkom, zapravo derevolucionirao pojam revolucije, izdvojio revoluciju iz bilo kakvog marksističkog okvira.⁷² Nasuprot tome, novi historiografski vjetrovi već neko vrijeme teže za relativizacijom, čak ukidanjem koncepta revolucije kao centralnog analitičkog pojma.⁷³ Takav stav polazi od pretpostavki kako je 19. stoljeće nedvojbeno bilo vrijeme modernizacije, ali taj proces nije bio ni brz ni homogen. Industrijska je revolucija u početku zahvatila samo Englesku i Belgiju,

⁶⁷ GROSS 1975: 82-83.

⁶⁸ Isto: 83.

⁶⁹ ISTA 1977: 39.

⁷⁰ Isto: 40-41.

⁷¹ Isto: 45.

⁷² BREUILLY 2015: 641.

⁷³ Usp. BAYLY 2004; OSTERHAMMEL 2014.

u Europi i u Sjedinjenim Američkim Državama industrija nije počela dominirati gospodarstvom sve do 1880-ih, a u nekoliko zemalja čak i to vrlo nepotpuno. Dakle, bila je to epoha spore i nepotpune modernizacije, više simbioze aristokracije i buržoazije nego jednosmjerne pobjede buržoazije. No, bez obzira na te recentnije interpretacije, s druge strane, i u novoj historiografskoj generaciji uvijek će se naći oni koji vraćaju „revoluciju“ u središte analitičke i intelektualnohistorijske pozornosti.⁷⁴ Oni tako, posredno, ne dopuštaju ni diskreditaciju Hobsbawmova djela, nego trajno potpiruju vatru osvježene referiranja, polemike i skladanja varijacija na teme i tonalitete koje je on odredio.

Mirjana Gross, ako i nije bila izrijekom revolucionarna jer je i u socijalističkom (akademsom) svijetu pojam „revolucije“ bio preopterećen i često služio samo kao tematsko-simbolički štit kako bi se mimo njega moglo nastaviti s *business as usual* pristupom, ipak je bila autentično bliska poziciji koju su zagovarali npr. Jacques Le Goff i Jacques Julliard kad su se suprotstavili analističkom omalovažavanju političke historije, podsjećajući da je u modernim društvima baš politika jako važna. Le Goff je zbog toga kritizirao i svojeg učitelja Braudela tvrdnjom da je u njegovu *Sredozemlju* politička historija svedena na zakržljali dodatak te je zanemario povezanost između relativno nepokretnih struktura i pokretljivih konjunktura.⁷⁵ U taj sklop političke povijesti ulazi i pitanje revolucija, onako kako smatra i Julliard, pri istraživanju kako određeno društvo prelazi iz jedne strukture u drugu. Gross će tome dodati i od *Anala* također zanemarenu povijest ideja koja ima potencijal da istraživanjem ljudske svijesti poveže duge procese i pojedinačne događaje.⁷⁶ Ona je u svojim istraživanjima pravaštva upravo pokušala na svojevrstan način kombinirati tradicionalnu i novu metodu (socijalne historije). U konačnici, to je povijest koja najprirodnije teži sintezi, uz samouvjereni stav kako historiju, kao analizu društvenoga i ljudskog, ne može nadoknaditi ni jedna druga analiza, niti se povijesna znanost može definirati određenom istraživačkom tehnikom (u ovom slučaju kvantifikacijom), već samo metodom mišljenja (Pierre Vilar).⁷⁷

Hobsbawmova trilogija o dugom 19. stoljeću – *Doba revolucije: Europa 1789-1848* (1962), *Doba kapitala 1848-1875* (1975), *Doba imperija 1875-1914* (1987) i najzad *Doba ekstrema 1914-1991* (1994), kojim je zaokružio i „kratko“ 20. stoljeće – mogu se samo labavo svrstati u socijalnu i ekonomsku povijest. No, u njima je Hobsbawm nastojao obuhvatiti gotovo sve od agrikulturne i industrijske baze do kulturne nadstrukture, umjetnosti i znanosti. Svakako se radi

⁷⁴ Usp. TRAVERSO 2021

⁷⁵ GROSS 1980b: 100.

⁷⁶ ISTA 1977: 57-58.

⁷⁷ Isto: 62.

o tekstovima iz kojih izbija umijeće, suverenost i originalnost, smisao za detalje. Kome bi još palo na pamet da, kao što je on učinio u *Dobu kapitala*, globalno širenje buržoaske civilizacije prikaže praćenjem opernih premijera u različitim dijelovima svijeta (Verdijeve *La Traviata* i *Un Ballo in Maschera*, Gounodova *Fausta*, Offenbachove *Orphée* i *Belle Helène* te Wagnerovih *Tristana* i *Izolde*)?⁷⁸ Ako se i neće svi unisono složiti da su to djela „totalne historije“, svakako se radi o ambicioznom kretanju prema svojevrsnom totalitetu.⁷⁹ Kako će puno kasnije zapisati u zapaženom eseju „Marksistička historiografija danas“ (2007), povijest se svakako mora kretati prema cilju „totalne historije“ jer je prošlost „nerazmrsiva mreža u kojoj su sve ljudske aktivnosti isprepletene“ uslijed „transformacije *homo sapiensa* od neolitika do nuklearnog čovječanstva“.⁸⁰ To, ako i nije bilo naročito marksistički distingvirano stajalište, ipak je značilo da je do kraja ostao i inzistirao protiv postmoderne fragmentacije historije.

Za razliku od Hobsbawmovih globalnih obzorja, tematski sklopovi u kojima se kretala Mirjana Gross morali su nužno i pretežno biti nacionalni. To je sudbina autora koji pišu u malim jezicima. Oni se, da bi uopće bili i ostali relevantni, moraju baviti problemima svojeg podneblja. U suprotnom, svojoj sredini neće imati što reći, a širim prostorima bit će nepotrebniji jer o tzv. globalnim temama mogu govoriti i toliki drugi. No, kako je istaknuo Tomislav Raukar, „nitko nije u hrvatskoj historiografiji, već u drugoj polovici 50-ih godina, tako sustavno pratio razvoj suvremene europske/svjetske historiografije kao što je to činila profesorica Gross“.⁸¹

No, strukturalizam koji je ona zagovarala naposljetku je smetao i „komunistima“ i „nacionalistima“; jedne je udaljavao od plodova i dosega revolucije (zapravo vlasti), druge od nacije kao dominantnog referentnog okvira preobrazbe budućnosti koju su oni, doduše, prikazivali kao povratak izvorima. „Umjesto relevantnih (nacionalnih – op. M. B.) pitanja napajali smo se Braudelom i njegovim karavanama konja i proizvodnjom kukuruza u Peruu“, kako se nedavno izrazio jedan domaći povjesničar.⁸² Na koncu, radilo se i o sukobu europske kulture, njezina ukorijenjenog idealizma, osjećaja kontinuiteta i modernog osjećanja koje je moglo biti ideološko (komunizam, marksizam) koliko i kulturološko (utjecaj amerikanizma), što je uvijek prizivalo novo, transformativno, revolucionarno. Laviranje između impulsa za metodološkom, teorijskom i praktičnom promjenom te pripadnosti široj i dubljoj (srednjo)europskoj tradiciji (strukтури) zapravo je ključ za razumijevanje ambivalencije koju su i povjesničari poput Gross i Hobsbawma osjećali i u vlastitom se radu s njom antitetički hrvali.

⁷⁸ HOBSBAWM 1977: 371.

⁷⁹ PALAT 2013: 59.

⁸⁰ HOBSBAWM 2007b: 186-187.

⁸¹ RAUKAR 1999-2000: 475.

⁸² VRANDEČIĆ 2021: 32.

Marksizam („kad smo ga najviše trebali“) i dugo trajanje

Povjesničar Hugh Trevor-Roper, blago rečeno, nije bio pretjerano sklon marksizmu, dapače, često je govorio o Marxu kao kompilatoru tuđih ideja, isticao kako se teorija da politička moć naprosto odražava ekonomsku moć svakako javlja puno prije Marxa i može je se naći u Jamesa Harringtona, Davida Humea i Adama Smitha, dakle već u 17. i 18. stoljeću. No, svojevremeno je ipak ovako sažeo utjecaj Marxa i marksističkog mišljenja na moderne povjesničare: „Dao je našem predmetu bavljenja novu organizacijsku filozofiju u vrijeme kad nam je to bilo najpotrebnije: kad je količina povijesnog materijala postala prevelika, a ranije povijesne filozofije i teorije su presušile. Njegov utjecaj bio je golem i plodonosan: neki su se od najpoticajnijih modernih povjesničara, izravno ili neizravno, odazvali na taj zov.“⁸³ Bilo je to odavanje priznanja marksizmu s praktične, utilitarne strane, a ne u smislu nekakve sveobuhvatne teorije i teleologije. No, bilo je to ujedno i priznanje samom Hobsbawmu i njegovu putu profesionalnog povjesničara. Uzvratanje na njegovu inkluzivnost istom mjerom. Naime, 1952., zajedno s Edwardom P. Thompsonom i Christopherom Hillom, Hobsbawm je osnovao časopis *Past and Present*, kao pokušaj sinteze između marksizma i škole *Anali*. Utjecaj časopisa rast će s njegovom sve većom otvorenošću i marksistima i nemarksistima, posebno nakon 1956., kad većina članova uredništva i formalno napusti Partiju, sa zajedničkim nazivnikom – otporom prema tradicionalnoj historiografiji i usmjerenošću na socioekonomska kretanja nasuprot uskoj političkoj povijesti.⁸⁴ Ta je grupa zajednički radila ono isto što je Mirjana Gross u nas pokušavala gotovo sama.

Neki od prvih članaka koje je Hobsbawm objavio za *Past and Present* bavili su se pitanjem krize kao (ranog) i trajnog pokretača modernosti: „The Crisis of The 17th Century“ (1954), „The General Crisis of European Economy in the 17th Century“ (1954), „Discussion of H. R. Trevor-Roper: The General Crisis of The Seventeenth Century“ (1960). Samo još jedan dokaz kako rana osobna formativna iskustva, u Hobsbawmovu slučaju politička i ekonomska kriza 20-ih i 30-ih moraju utjecati i na profesionalni pristup i život prema onoj: „prije no što proučiš povijest, prouči povjesničara“ (E. H. Carr). Marksizam se prirodno naslonio na optiku prema kojoj su krize jedan od glavnih pokretača povijesti. Kako je Hobsbawm sažeo: „Istraživati proces ljudske društvene evolucije znači postavljati Marxovu vrstu pitanja, čak i ako ne prihvaćamo sve njegove odgovore. To vrijedi i za odgovor na drugu vrstu velikog pitanja, implicitno ugrađenog u ono prvo: zašto ta evolucija nije ujednačena i linearna, nego izvanredno neujednačena i fragmentarna.“⁸⁵

⁸³ Cit. prema: EVANS 2019: 607.

⁸⁴ HOBBSAWM 2003: 285.

⁸⁵ ISTI 1997: 167-168. Ta je Hobsbawmova izjava iz 1983. s predavanja „Marx i povijest“ povodom stogodišnjice smrti Karla Marxa.

Ipak, prejaka je potreba povjesničara, uopće pisca, da tijeku, procesu i događajima doda koherentnost, da ih usustavi, shematizira (premda ne nužno kruto). Sama narav procesa pisanja koji ima svoj početak i kraj nameće i odnos prema materijalu, sadržaju, pronalaženje likova, narativne strukture i guranje prema kakvom-takvom završetku.

Traverso je svojevremeno postavio tezu o dvojici Hobsbawma, možemo reći o „dualnom Hobsbawmu“. Jedan je društveni povjesničar koji želi poslužiti kao glas onih „odozdo“, dok je, s druge strane, autor velikih povijesnih sinteza u kojima niže klase ipak ostaju anonimna masa.⁸⁶ Naposljetku, i sâm Hobsbawm reći će da je svoje sinteze posvećene 19. stoljeću nastojao organizirati „kao trijumf i transformaciju kapitalizma u povijesno specifičnom obliku buržoaskog društva u svojoj liberalnoj varijanti“.⁸⁷ Tako, ako bismo termin „buržoazija“ zamijenili „građanstvom“, što su i Hobsbawm i Gross napravili nakon kraja 80-ih, onda bi se ta tri njegova toma zajedno mogla zvati „Prema europskom građanskom društvu“, upravo onako kao što je Gross (uz Agnezu Szabo) napredovala *Prema hrvatskome građanskom društvu* (1992). Neki suvremeni autori u Hobsbawmu nalaze upravo fascinaciju buržoaskim načinom života, navikama, umjetnošću itd.⁸⁸ Određenje koje je sâm sebi (autoironično) dao, još ranih dana, nazvavši se „buržoaskim boljševikom“, vratilo mu se u njegovu historiografskom radu.⁸⁹ Ipak, nisu svi složni ni oko takvih ocjena. Za druge, to kako je Hobsbawm isprepleo odnos baze i nadstrukture na temelju kategorija politike, kulture i ideologije, odnosno kako je podcrtao njihovu društvenu uvjetovanost, predstavlja upravo vrhunski dokaz kreativnog i stvaralačkog marksizma.⁹⁰ No, Hobsbawm je ipak daleko više naglasaka stavio na radnički *pokret* nego na radničku *klasu*. Bez radničkog pokreta klasa ostaje amorfnu, fragmentirana.⁹¹ I revolucija ostaje važnija od klasnog sukoba, one ne moraju biti vezane pupčanom vrpcom. Dakle, dolazimo do zaključka da u Hobsbawmu revolucija i klasna borba nisu istoznačnice, kao što ni u Gross strukturalizam ne znači ukidanje promjene ili klasne borbe. Ona samo upozorava na pojednostavnjivanje pojmova „klasna svijest“, kao, uostalom, i „nacionalna svijest“, kada im se pristupa kao isključivo homogenim pojavama, a ne dinamičnim činjenicama.⁹² Stoga ostaje sličnost da su u njihovim istraživanjima pokreti bili važniji od klase. Gross je upravo u ekstenzivnim istraživanjima pravaštva ostala bliska tome. Dapače, ona je otišla još dalje kad je pokazala da se

⁸⁶ TRAVERSO 2012: 49.

⁸⁷ HOBSBAWM 1987: 8-9.

⁸⁸ PALAT 2013: 12-15.

⁸⁹ EVANS 2019: 71.

⁹⁰ SAMUEL I STEDMAN JONES 1982: px.

⁹¹ HOBSBAWM 1987: 130-131.

⁹² GROSS 1975: 88.

jedan izvorni ideološki sustav može poistovjetiti s jednom osobom, u ovom slučaju Antom Starčevićem. Time pitanje uloge pojedinca (velikih ličnosti) u povijesti ostaje otvoreno. Strukturalizam ne znači obezličavanje prošlosti. Za Gross to je vodilo i do ključa razmimoilaženja između „marksista“ i „analista“. Problem je nastao između „serijalne“ i „totalne“ historije. Idealno zamišljena shema bila je da serijalna povijest preko niza homogenih podataka na ograničenim prostorima bude prethodnica totalne povijesti, no s vremenom se, zbog prezahtjevnosti, od tog cilja odustalo. „Serijalci“ su ostali disciplina za sebe, odustali su od strukture i „processa dugog trajanja“. Za Gross problem i s „totalistima“ i sa „serijalcima“ jest taj da ako pribjegnemo dogmatskom strukturalizmu i isključe udio ljudske akcije, time zapravo isključuju povijesnost iz svoje konceptualizacije.⁹³ S druge strane, izbjeći povijest kao „pričicu“ s nekoliko glavnih likova moglo se uz pomoć Marxa, ali i Maxa Webera te njegove uvjetovanosti društvene akcije pojedinim povijesnim kontekstima i subjektivnim motivacijama aktera. Neko vrijeme nastojalo ih se pomiriti. Tek 1990-ih Gross će ipak, u skladu s političkim promjenama, odlučnije optirati za Webera: „Pod utjecajem Maxa Webera, smatram da su pokretne snage povijesnog razvoja ekonomija, moć i kultura u raznim spletoivima i da uvijek treba istražiti koja je od tih ‘potencija’ bitna za određeni povijesni proces.“⁹⁴

Gross se uvijek posebno ugledala na njemačku (i austrijsku) historiografiju, gdje se uvijek manje povjesničara smatralo eksplicitnim marksistima u odnosu npr. na Veliku Britaniju. Nju je toj germanskoj strani, posebno od 70-ih nadalje, najviše privukao val teorijskih i metodoloških radova, preispitivanja, pokušaji uključivanja u međunarodne rasprave. Ona se u glavnini slaže s trima postulatima koji su se među time iskristalizirali: povijest se može razvijati samo u dodiru i suradnji s drugim društvenim znanostima, strukture ne treba shvaćati statički nego dinamički te je potrebno teorijski osvještivati vlastiti rad i istraživanje.⁹⁵

Važno joj je bilo da podcrta distinkciju između *Analisa*, tj. francuskih strukturalista i Nijemaca, pri čemu obje struje proučavaju društvene strukture, ali su njemački povjesničari više zainteresirani da iz toga izvuku razumijevanje ljudske povijesne akcije.⁹⁶ Bilo joj je blisko i to što njemački povjesničari nisu apriorno odbacivali političku historiju. Uostalom, i Hobsbawm je u marksizmu vidio neobično naglašavanje važnosti uloge politike – i prije, i tijekom, i poslije eventualne revolucije – što je smatrao razdjelnicom između Marxa, još za njegova života, i drugih komunista, socijalista, ljevičara koji su ipak davali prvenstvo socioekonomskim silnicama.⁹⁷

⁹³ ISTA 1980b: 100-101.

⁹⁴ GROSS I HUDELIST 1993: 44.

⁹⁵ GROSS 1980: 104.

⁹⁶ Isto: 105.

⁹⁷ HOBBSAWM 1978: 283-284.

Gross je u marksizmu, u raspravama između marksista i nemarksista, ali uvijek oko marksizma vidjela upravo svojevrzni srednji put u razvoju povijesne znanosti: „Zato se marksistička kritika suprotstavlja tradicionalnom shvaćanju o individualnosti i neponovljivosti povijesnih činjenica i odlučnoj ulozi ‘velikih ličnosti’ u povijesnom toku, ali i ‘strukturalističkom’ i ‘funkcionalističkom’ pristupu koji nastoji izolirati činjenice pogodne za kvantifikaciju i ne uzima u obzir svjesnu i usmjerenu ljudsku djelatnost.“⁹⁸ Ona suosjeća sa „strukturalnom historijom“, ali uz marksistički korektiv koji razbija gledanje na strukture kao okamenjene. Struktura i proces nisu u suprotnosti, kao ni strukture i događajnost.⁹⁹ To su, ukratko, osnovne teze s kojima ona ide i u knjigu *Historijska znanost* (prvo izdanje 1976, drugo 1980). Ipak, izgleda da u periodu od druge polovine 70-ih do sredine ili kraja 80-ih Gross više nije bila tako oduševljena *Analima* kao 50-ih i 60-ih, marksizam je djelovao poticajnije za raspravu u svjetlu teorijskih i metodoloških iskoraka i puta prema socijalnoj povijesti. No, od 90-ih nadalje opet će kao svoju prvu i posljednju profesionalnu inspiraciju (gotovo ljubav) prije svega isticati *Annales* jer je „marksizam“ postao prilično prašnjav i nekomunikativan pojam, koji je mogao izazvati više nesporeda nego što se njime moglo bilo što objasniti. U njezinoj *Suvremenoj historiografiji* (1996) od marksizma je ostala samo britanska socijalna i marksistička historiografija.¹⁰⁰ Odlučila je, dakle, o marksizmu pisati u kontekstu njegova najuspješnijeg segmenta. Zastava tog „ostatka ostataka“ bio je upravo Eric Hobsbawm. Dokaz da i marksistički povjesničar pod stare dane može postati „nacionalno blago“.¹⁰¹ Otuda i njezina vjernost njemu, tj. interes za Hobsbawma do samog kraja.

Marksizam je mogao pomoći i u razlučivanju odnosa između klase, nacije i revolucije. Hobsbawm nikad nije dopustio da priča o naciji i nacionalizmu preuzme glavnu ulogu kapitalizmu i buržoaziji, iako je prepoznavao da su nacionalne države okvir u kojemu se (re)produciraju radnički i socijalistički pokreti. Već u tekstu „Revolution“ primjećuje da su tradicionalni tipovi mobilizacije, vojni i religijski, kao i oni nacionalni prisvajali revolucionarnu metodologiju.¹⁰² Za njega je nacionalizam mogao biti samo metodološki revolucionaran, iako će kasnije govoriti i o mogućoj široj kompatibilnosti nacionalnih i socijalnih ciljeva.¹⁰³ Gross je, iz hrvatske perspektive, još bolje razumjela što znači kad se nacionalni zahtjevi vežu, štoviše prethode, onim socijalnim i modernizacijskim, naročito u kontekstu 19. stoljeća, kad se u Hrvatskoj najprije nastojalo riješiti nacionalno

⁹⁸ GROSS 1980b: 108.

⁹⁹ Isto: 108-111.

¹⁰⁰ Usp. ISTA 2001: 294-303.

¹⁰¹ BADURINA 2019.

¹⁰² HOBBSAWM 1986: 34.

¹⁰³ ISTI 1993: 120-121, 136-138.

pitanje, pitanje autonomije, pa tek onda pristupiti modernizaciji jer samo tako modernizacija može ići u korist određene nacije.¹⁰⁴

U Hobsbawma pripadnost i zagovaranje Popularnog fronta (u drugoj polovini 30-ih) možda je najbliže što se primaknulo nekom obliku patriotizma. No, neki će i to sporiti. U tome će pronalaziti razliku između njega i njegovog „konkurenta“ E. P. Thompsona koji je ipak imao određenu strast za „engleštvom“ (*Englishness*), barem u smislu jedne radikalne plebejske tradicije. Dio romantične i patriotske strasti koju je Thompson očitovao u *The Making of the English Working Class* (1963) neće pronalaziti u Hobsbawmu.¹⁰⁵ U njega se na temelju proučavanja perioda od 1850. do 1914. fokus pomicao prema sitnoj buržoaziji, njihovoj alijenaciji uslijed stiješnjenosti između snaga kapitala i rada. Tek će se u 20. stoljeću pitanje „socijalne baze“ postupno pretakati u pitanje identiteta, suprotstavljanje nacionalne tradicije i kozmopolitske modernosti, obrtnik i seljak bit će suprotstavljeni urbanim i iskorijenjenim kapitalistima i radnicima.¹⁰⁶ No, u 19. stoljeću to još uvijek nije bilo tako. Nacionalizam je išao ruku pod ruku s modernošću, ali ne bilo kakvom. Gross je to dokazala upravo proučavanjem pravaškog pokreta koji je tada, kao pretežno lijevi pokret, bio zainteresiran da se proces modernizacije ne odvija nauštrb slabijih, u ovom slučaju Hrvata. Ona je bolje nego Hobsbawm razumjela da tzv. radnička klasa u drugoj polovini 19. stoljeća nije bila toliko revolucionarna koliko radikalno-liberalna (svojevrсна ljevica nasuprot „liberalnoj gospodi“), uz egalitaristički impuls, a isto bi se moglo reći i za sitno građanstvo („malograđanstvo“, kako je to kasnije malo nespretno preformulirala).¹⁰⁷ Hobsbawmu bi to konstatirati bilo izazovno jer bi značilo da nacionalizam i nije neka *differentia specifica*, antirevolucionarna ideologija bez koje bi već sutra bila moguća svjetska revolucija. Dapače, nacionalizam je kapilarna ideja koja prožima i revoluciju i kontrarevoluciju, preobrazbu i procese dugog trajanja, modernost i tradiciju. Ipak, kasnije, upravo preko nacije i nacionalizma, u knjizi *Nacije i nacionalizam od 1780* (1990), kao i u *Doba ekstrema* (1994), percipiranjem novih oblika koje je nacionalizam uzeo od 1980-ih nadalje okrenut će se povijesti nacionalizma u duljoj perspektivi, odnosno u dugom trajanju.

To nije značilo odustajanje od marksizma, ali je značilo priznati i neke protuslovnne procese. Pored povijesti kao neprekidne promjene, sadašnjosti koja uvijek samu sebe nadilazi, struktura koje se unutar sebe podjednako bore s nagonom samoodržanja i samouništenja, kao i činjenice da čak i ako znamo objasniti kako se neka promjena dogodila svejedno ne možemo znati kuda će nas ona odvesti, postoje i suprotne tendencije. Npr. konzervativni refleksi, želja za stabilnošću nakon

¹⁰⁴ GROSS I HUDELIST 1993: 43.

¹⁰⁵ BREUILLY 2015: 633-635.

¹⁰⁶ Isto: 647.

¹⁰⁷ GROSS I HUDELIST 1993: 46.

perioda promjene i previranja, težnja da se historiografije nasuprot svim metodološkim i epistemološkim (r)evolucijama ipak usustave kao prvenstveno nacionalne historiografije, a u tu stabilizirajuću nišu spadali bi i strukturalistička struja i *Anali*, predodžba povijesti kao kaveza (Braudel).¹⁰⁸ No, iako je taj stabilizirajući i strukturalistički pristup, koji smeta viđenju povijesti kao promjene, više odgovarao srednjem vijeku i predmodernom periodu, s vremenom će i povjesničari poput Hobsbawma, makar implicitno, priznavati da ni progres u modernom vremenu nije baš tako galopirajući, a pogotovo ne linearan. Možda zato Hobsbawm nikad i nije polemizirao s *Analima*, dapače, vidio ih je kao pandan svojim nastojanjima. Naposljetku, do Hobsbawmove historiografske metodološke pozicije ne može se doći apriornim prečicama, potrebno ju je derivirati iz cjelokupnog njegova rada koji će nas voditi kroz mnoge kontradikcije i nedosljednosti, divergencije i konvergencije (npr. između marksista i nemarksista). Uostalom, povijest bez konvergentnog potencijala ne bi ni uspjela opstati i (re)konstruirati se kao društvena znanost, a to je značilo miriti Marxa i Comtea, Webera i Durkheima, priznati, uostalom, da je materijalizam stariji od marksizma, da Marx predstavlja tek kasni stimulans takvom viđenju povijesti.¹⁰⁹ No, znači i priznati da je marksizam, premda svakako nedostatan kao „teorija svega“, ipak transformativno djelovao na povijesnu znanost do te mjere da je do danas teško razlučiti što je točno marksističko, a što nemarksističko, bez obzira na to kako se pojedini autori eksplicitno određivali i opredjeljivali.¹¹⁰ Neovisno i o Hobsbawmovim vlastitim kontradikcijama, on je i kao povjesničar i kao *homo politicus* ipak ostao dosljedan marksističkoj maksimi ujedinjenja teorije i prakse. Ako je to u njega bio ideološki sažetak, za Mirjanu Gross bio je prvenstveno metodološki.¹¹¹

Smiraj

Eric Hobsbawm poznao je Mirjanu Gross i Renea Lovrenčića. Ako ne prijatelji, bili su dobri i profesionalno bliski kolege i poznanici. Sudbina je htjela da umru iste godine (2012) u razmaku od nekoliko mjeseci.¹¹² Hobsbawma su na međunarodnim skupovima (1990-ih) znali susretati i hrvatski povjesničari za

¹⁰⁸ PALAT 2013: 60-62.

¹⁰⁹ HOBBSAWM 1997: 61, 160.

¹¹⁰ Isto: 170.

¹¹¹ Kroz prizmu Hobsbawmova djela ona je to sažela: „On naime nipošto nije rekao posljednju nego prvu riječ i povjesničari su obavezni nastaviti diskusiju koju je on započeo. Marxove teze morale bi se dakle shvatiti kao početna a ne kao krajnja točka pri sustavnome istraživanju. Ne treba dakle odbaciti Marxova tumačenja u cjelini ali se to mora učiniti s onim netočnim ili zastarjelim.“ GROSS 2004: 1057.

¹¹² JAKOVINA 2012.

generaciju mlađi od Gross i Lovrenčića, pri čemu „obično je on bio taj koji je postavljao pitanja“.¹¹³ Tako je Hobsbawm, zahvaljujući velikoj znatizelji i živom praćenju zbivanja, u kratkim crtama bio upoznat i sa stanjem historiografije na tlu bivše Jugoslavije. Kad je svojim predavanjem otvarao akademsku godinu 1993/1994 na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti, pred studentima uglavnom iz bivših komunističkih zemalja, a u blizini tada još uvijek odvijajućih tegobnih balkanskih događaja, Hobsbawm je, između ostalog, rekao: „Iskreno govoreći, ekstreme emigrantskog makedonskog nacionalizma valjalo bi odbaciti iz istog razloga kao što bi to trebalo napraviti sa svim publikacijama u Hrvatskoj koje nekako pokušavaju Zvonimira Velikog pretvoriti u pretka predsjednika Tuđmana. Međutim, teško je odupirati se izumiteljima nacionalne udžbeničke povijesti, iako na zagrebačkom sveučilištu postoje povjesničari koje s ponosom smatram prijateljima i koji imaju hrabrosti da to rade.“¹¹⁴ Ostat će to do danas možda i jedino konkretno (ujedno i afirmativno) spominjanje Odsjeka za povijest zagrebačkog sveučilišta od strane jednog povjesničara takvog domaćaja čije su knjige u svijetu prodane u milijunima primjeraka. Po svoj prilici, najveće zasluge za to ima upravo Rene Lovrenčić. On je kao socijalistički angažiran povjesničar opće povijesti, s interesom za socijalnu i ekonomsku historiju, s Hobsbawmom svojevremeno obavio i razgovor pod nazivom „O mogućnostima marksističke historiografije“ (*Kulturni radnik*, br. 6, 1982, 40-46). Napisao je i predgovore za prijevode *Doba revolucije: Evropa 1789-1848.* (Zagreb 1987) i *Doba kapitala: 1848-1875* (Zagreb 1989). Gross je također bila jedna od autorica predgovora prijevodu Hobsbawmova djela *Nacije i nacionalizam* (Zagreb 1993), a 2004. napisala je i veći članak „Povjesničar i komunist u opasnom dvadesetom stoljeću“ (*Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, 2004, 1039-1059), predstavljajući njegove knjige *Interesting Times. A Twentieth-Century Life, Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991.* i *On History.*

Profesionalna veza s Hobsbawmom i uvažavanje njegova rada bili su stoga konstanta za te zagrebačke povjesničare. Zasigurno im je pomagala i u odnosu prema vlastitoj prošlosti, osobnom i profesionalnom razvoju kroz koji su prolazili. Gross je u navigiranju kroz Scile i Haribde marksizma, strukturalizma, socijalnohistorijske metode koje bi primijenila na „tradicionalne“ političke i ideološke teme svakako trajno tražila područje historiografske autonomije. Pritom je bila uvjerena da se, u usporedbi s drugim kolegama koji su se prilagođavali političkim preobrazbama, sama nije puno mijenjala.¹¹⁵ Doista, ona se nikad nije jednoznačno i eksplicitno opredjeljivala za neki *izam*. Puno je eksplicitnije davala do znanja *protiv* čega je nego *za* što je. Tako je nedvojbeno bila protiv metodološkog

¹¹³ Elektronička prepiska s Dragom Roksandićem, 9. 6. 2019.

¹¹⁴ HOBBSAWM 1997: 18.

¹¹⁵ GROSS 2000: 10

tradicionalizma. To je iritiralo njezine kritičare koji su je pozivali da se odredi (Branislav Đurđev) ili je sami pojednostavnjeno svrstavali (Mladen Švab).¹¹⁶ Ona je ipak ekvilibrirala između tradicije i preobrazbi, primjenjivala je određenu historiografsku diplomaciju (u smislu spomenutog neizjašnjavanja), što je bilo i razumljivo ako je željela biti spona domaće historiografije s europskim i svjetskim strujanjima, ali i kao vrsta obrambenog mehanizma pred naletima ideologija svih boja i vrsta prema povijesnoj znanosti, što traju i do danas.

Problem s Mirjanom Gross jest u tome što je pozornost njezinih biobibliografa više bila na njezinu utjecaju te njezinim metodološkim i stručnim stavovima, odnosno na onome o čemu je govorila, što ju je zanimalo i što je zagovarala nego na onome što je pisala, odnosno na njezinu samom djelu. Razlog tome je, između ostalog, i taj što je bila vatrenija u tim zagovaranjima nego u pisanju i tretmanu pojedinih povijesnih tema. Rezerviranost je to koja je ipak ostala na tragu Šidakova pozitivizma. Nasuprot njezinu vlastitom uvjerenju, Mirjana Gross se ipak, potpuno u skladu s dugim biološkim i profesionalnim trajanjem, značajno mijenjala, premda je možda pretjerano reći da je ranija metodološka uvjerenja bila u stanju mijenjati „ne trepnuvši okom“.¹¹⁷ Svakako se radilo o postupnim sazrijevanjima, preobrazbama, pa i zaokretima. Nije se to odbacivanje prijašnjih metodoloških uvjerenja odvijalo samo zbog zastarjelih rezultata unutar discipline nego zasigurno i zbog nekih okolnosti i pod pritiskom nekih „rezultata“ izvan nje same. No, Gross je, kako rekospo, u domeni mogućeg branila autonomiju povijesti, borila se protiv ideologizacije, čak i ako se nije mogla dokraja izboriti. Iluzorno je u povijesti domaće historiografije (kao i historiografije uopće) tražiti potpuno dezideologizirana djela. Tako je i Grossičino djelo taman toliko ideologizirano kao i sva znanstvena (humanistička) literatura u nas, niti više niti manje. To što je netko svojim radom i talentom mogao u svojem djelu dati nešto što zauvijek nadvisuje tu ideologizaciju i što je prekoračuje, ne znači da ideologizacije nije bilo. Njezin je uspjeh u tome da kada bi nešto prihvatila, ne bi to odbacila zbog sljedeće mode, uvijek je nastojala održati ravnotežu. Ako se oduševila *Annalesom*, nije ga izdala zbog marksizma, strukturalizam je nije odvuкао od političke povijesti, od potrebe za sintezom teorije i prakse. Marksizmu se pritom vraćala kao korektivu strukturalizma i obrnuto jer bi vraćanje na tzv. dogmatski marksizam značilo otvoriti vrata vulgarnim tumačenjima, pa i prevelikom determinizmu, što

¹¹⁶ „Mirjana Gross započela je pedesetih godina s oduševljenjem i pristajanjem uz grupu povjesničara oko časopisa *Annales*, da bi u sedamdesetim godinama prihvatila Topolskog, a u devedesetima, pod recentnim dojmom kretanja u velikim historiografijama, ostaje bez preporuke za koji se pravac zalaže. Njoj, koja je odgojena, kako bi ona rekla, na zasadama 'tradicionalne' povijesti, preostaju dvije mogućnosti. Povrata k tzv. tradicionalistima, u što, poznavajući je, teško vjerujem, ili u pokušaj vlastite sinteze neke od suvremenih struja koju će utemeljiti na tradicionalističkim zasadama. Treba čekati i vidjeti sljedeće djelo Mirjane Gross.“ Cit. ŠVAB 1996: 462.

¹¹⁷ JANEKOVIĆ-RÖMER 2000: 483.

se moglo, zatvaranjem punog kruga, pojaviti i kao nova nacionalna teleologija, a to se s vremenom i dogodilo. No, ako je kraj 80-ih i početak 90-ih donio povratak tradicionalnoj historiji, Gross se tome prilagođavala tematski, terminološki, naglascima, ali ne i promjenom sadržaja, opredjeljenja, osnovnih teza i metoda. Otuda i neke burne reakcije pod stare dane, npr. kad bi se o njezinu profesoru i mentoru Jaroslavu Šidaku govorilo kao o „marksistu“: „Šidak uopće nije bio marksist, on je bio jedan građanski povjesničar, izrastao na najboljim intelektualnim dostignućima do Drugog svjetskog rata. (...) Ta Šidakova škola nije nipošto bila marksistička. Marksistička je bila jedna druga škola o kojoj ne želim sad govoriti, koja se smatrala marksističkom.“¹¹⁸ Krug se opet zatvarao pitanjem „čiji je Marx bio veći?“, samo što je u novom vremenu bilo važnije izgubiti nego pobijediti u tom pripetavanju.

Na kraju je težila prilično pojednostavniti i utjecaj marksizma na njezin profesionalni razvoj. Bilo je to razumljivo jer bi preveliko vezanje uz marksizam u novim uvjetima lako moglo dovesti do diskreditacije i smanjenog interesa za gotovo cjelokupno djelo: „A što se mene osobno tiče, na mene je marksizam utjecao utoliko što sam ja od početka imala interes za socijalnu historiju, a to je na čemu Marx djeluje, tj. ne isključiva politička historija, ne samo istaknute ličnosti, nego i različiti društveni slojevi i njihovi odnosi.“¹¹⁹ Možemo se složiti da Mirjana Gross nije bila marksist, ali je bila bliska Marxovoj kritičkoj teoriji. Razlika je to koju naša jezična terminologija ne poznaje, kao što je poznaje npr. u talijanskom jeziku, gdje postoji izraz *marxiano* za pristalicu ili korisnika Marxove teorije društvene kritike i izraz *marxista* koji označava eksplicitne političke i ideološke marksiste.

Iako se Mirjana Gross, dolazeći iz reda jednog malog naroda, možda bolje osjećala dijalektički ples tradicije i modernosti, Hobsbawm ih je stilski i sadržajno bolje povezo, pisao je privlačnijim anglosaksonskim narativnim stilom. Stoga se može reći da je njegova nomadska prva polovina života rezultirala sretnim sinkretizmom, spojem srednjoeuropskog idealizma, ironije, kulture i britanskog pragmatizma, empirije i stila. Gross je, pak, u našim historiografskim arealima, ostala kao stršeći primjer „znanstvenosti“ u historiografiji koja zapravo do danas nije u punini konstituirana kao znanost, već kao disciplina opće prakse koja opslužuje ili samu sebe ili neke vanjske naručitelje, ili se, s druge strane, u bijegu

¹¹⁸ GOLDSTEIN et al. 2012: 49. Ovdje očigledno misli na svojevremenu struju oko Vase Bogdanova, čiji je istaknuti predstavnik bio i Franjo Tuđman. Da je Tuđman unatoč svim suprotnostima ipak i na sebe i na Mirjanu Gross gledao kao na dio (makar i labavo) povezane hrvatske intelektualne fronte, posebno u odnosu na srpske intelektualce i povjesničare (čije je napade i Gross iskusila), svjedoče i njegovi dnevnički zapisi: „Bila je jedna od glavnih koja se upregla u borbu protiv mene u Institutu. Nije slučajno što je napadaj na Grossovu izišao u doba obračuna s hrvatskom marksističkom inteligencijom, dotično njezin odgovor u vrijeme dok sam se sam (1972.) nalazio u zatvoru!“ Cit. TUĐMAN 2011: 73.

¹¹⁹ GOLDSTEIN et al. 2012: 49.

pred istim pojavama, zatvara u uska polja supspecijalizacije i uglavnom bježi od javnog prostora. No, ni ta znanstvenost Mirjane Gross ne funkcionira uvijek kao prednost. Mladi hrvatski povjesničari i drugi zainteresirani danas na internetu ne mogu pronaći videosnimke Mirjane Gross, čak ni kratki isječak, čuti njezin glas, poslušati poneko predavanje, intervju itd. Njezin lik i djelo ostali su u Gutenbergovoj galaksiji. Hobsbawm je, pak, pogotovo u poznijim godinama, vješto (is) koristio moderne medije, snimao putopise, davao intervjuje za radio i televiziju, gostovao na popularnim tribinama, u skladu sa svojim političkim habitusom reagirao i na suvremena politička zbivanja, pisao kolumne itd. Bio je pravi primjer javnog povjesničara.

Naposlijetku, pored ugleda, ozbiljnosti, istraživačke strasti i analitičnosti kojom su se vodili u svojem radu, i Gross i Hobsbawm ostavili su dovoljno dokaza vlastite autorefleksivnosti. Njihov je rad poruka da historiografija mora biti i ostati važna i uvažena, da pritom može biti i borbena, ali su ostali svjesni i toga da, bez obzira na svu (r)evoluciju metoda i pristupa, ne postoji jedna, vječna i neposredna povijest, nego povijest koju dobivamo tek posredno i koju na kraju mi sami moramo ispričati i shvatiti, onakvu kakva nam se čini da je bila.

Zaključak

Mirjana Gross i Eric Hobsbawm bili su generacijski i profesionalno bliski povjesničari. Iako su im se tematske preokupacije i senzibiliteti donekle razilazili, ipak su se, u drugoj polovini 20. stoljeća, našli na zajedničkom (transnacionalnom) poslu konstituiranja povijesti kao ozbiljne društveno-humanističke znanosti koja ima što reći i ponuditi u novom modernom, pa i postmodernom dobu. Unatoč gustoj i dugotrajnoj istraživačkoj agendi, oboje su u svojem radu ispoljavali visoku dozu autorefleksije, opterećivala ih je uloga historije (historiografije) kao discipline i znanosti, mjesto povjesničara u raznim obrtajima znanstvenih paradigmi, ali posljedično i odnos pojedinca i kolektiva u velikim povijesnim zbivanjima i lomovima. Njihova teorijska i načelna promišljanja o disciplini utjecala su i na sadržaj istraživačke prakse. Povijesno iskustvo utjecalo je na ono profesionalno, ideologija je utjecala na metodologiju i obrnuto. To je bila i najveća snaga, a možda i slabost njihova djela.

Iako jse pojam „revolucije“ iskustvom 20. stoljeća postupno diskreditiralo te sve više izopćavalo iz razumijevanja povijesti i ujedno zamjenjivalo „procesima dugog trajanja“, ni Gross ni Hobsbawm nisu bili spremni do kraja se odreći svojih formativnih (revolucionarnih) razdoblja, bilo u osobnom i ideološkom (Hobsbawm), bilo više u metodološkom (Gross) smislu. Revoluciju su shvaćali i kao događaj i kao proces, ali pri čemu se događaj, zgoda i proces međusobno ne poništavaju. Na revoluciju je kao na povijesni fenomen moguće primijeniti *longue durée* konceptualizaciju (društvo, kultura, ekonomija), koliko je i procese dugog trajanja

moгуće pomiriti s revolucionarnoшću (naglim političkim i pravnim promjenama). To što nije uvijek jasno gdje završava događaj, a gdje počinju procesi, za povjesničare, kao politička bića u sadašnjem vremenu, može biti obeshrabrujuće, može ih pasivizirati. No, u slučaju Hobsbawma ta je ambivalentnost prije iskorištena kao poticaj za ljudsko prisustvo i (misaonu) političku aktivnost, dok je Gross u tome više nalazila metodološki poticaj, prostor slobode za historiografiju. S druge strane, nastojali su uspostavljati i ravnotežu s dubokim strukturama u povijesti i sviješću da su naizgledne velike društvene i političke promjene uvijek manje dalekosežne nego što zagovornici (ali i protivnici) tih promjena misle ili žele. To ih je upućivalo na svojevrsnu distancu prema svim „avangardama“ i „revolucionarima“. Hobsbawm je tako, u već zrelim godinama, bio skeptičan prema šezdesetosmaškom nasljeđu, kao i prema raznim novim ljevicama i laburistima od sredine 80-ih nadalje, dok je Gross u kasnom socijalizmu, a ne manje i u hrvatskim nacionalrevolucionarima iz 1990-ih, također vidjela nadobudan odnos prema povijesti, upozoravajući svojim radom i djelom da povijest ne počinje, niti završava s jednom generacijom. Tako su lavirali između revolucije i tradicije, mejnstrima i buntovništva. Naravno, to ne znači da je sve u njihovu radu bilo samo stabilnost i kontinuitet; postoji i dobar dio diskontinuiteta, prilagodbe novim paradigmatima i vremenima, što se, naravno, nije događalo samo pod utjecajem internih, znanstvenih razloga, nego i onih eksternih, političkih. Hobsbawm, doduše, do kraja života neće napustiti pojmove „revolucija“ i „marksizam“. Usprkos osobnim i povijesnim deziluzijama inzistirat će na važnosti socijalističkog i komunističkog nasljeđa u modernoj i suvremenoj povijesti, dok u Gross, opet u skladu s okolnostima i povijesnim iskustvom vlastite sredine, možemo primijetiti veću distancu i odricanje od prošlih metodoloških teza, promišljanja, ali ne i od minulog rada, iza kojeg je čvrsto stajala i koji, bez obzira na sve povijesno-ideološke slojeve, izdržava test vremena i ostaje primjer ozbiljne, autonomne i znanstvene povijesti. Naposljetku, Mirjana Gross i Eric Hobsbawm ne predstavljaju nikakav gotov model znanstvenika, povjesničara, uopće intelektualca kakvom treba težiti. Oni su samo primjer kako se, unatoč svim manama, velikim radom, neprestanim promišljanjem i borbom, kroćenjem vlastite energije i ne manje izvanjskih sila može ostati na (znanstvenim) nogama, ispričati pojedinačnu i opću priču o drami ljudske povijesti. Put koji pritom treba poći teško da poznaje prečice. On mora biti dug, mukotrpan i vrludajući. Usput se mogu pobrati, ali i posijati mnogi plodovi. Njih su dvoje u tome uglavnom uspjeli.

Bibliografija

Literatura

- BADURINA, Marino. 2019. Gerilski povjesničar i nacionalno blago: povodom knjige Richarda J. Evansa, *Eric Hobsbawm: A Life in History* (London 2019.). <http://historiografija.hr/?p=15524> (posjet 23. 9. 2022)
- BAYLY, Christopher A. 2004. *The Birth of the Modern World 1780-1914 : Global Connections and Comparisons*. Malden MA: Blackwell Pub.
- BRESCIANI, Marco. 2016. Two historians in front of the economic crisis of 2007-2008: Hobsbawm and Judt between Marxism and the legacies of 20th century. *Filozofija i društvo* 27/1: 158-170.
- BREUILLY, John. 2015. Eric Hobsbawm: Nationalism and revolution. *Nations and Nationalism* 21/4: 630-657.
- CARLIN, Norah, Ian BIRCHALL. 1983, Kinnock's Favourite Marxist: Eric Hobsbawm and the Working Class. *International Socialism: A quarterly review of socialist theory* 20. www.marxists.org/history/etol/writers/birchall/1983/xx/hobsbawm.htm (posjet 25. 8. 2022).
- ĐURĐEV, Branislav. 1977. Povodom jednog priručnika za istoriju historiografije i istorijsku metodologiju. *Prilozi* 13: 355-372.
- ĐURĐEV, Branislav. 1978. Strukturalizam i „kriza istorije“. *Časopis za suvremenu povijest* 10/1: 91-104.
- EVANS, Richard. 2019. *Eric Hobsbawm: A Life in History*. London: Little Brown.
- GOLDSTEIN, Ivo. 2005. Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih. U *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan, Ljiljana Dobrovšak, 57-73. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- GOLDSTEIN, Ivo, Mirjana GROSS, Horst HASELSTEINER et al. 2012. Okrugli stol Opus profesorice Mirjane Gross u srednjoeuropskoj historiografiji: iskustva i poruke. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 44/1: 17-57.
- GROSS, Mirjana. 1975. Historija i društvene znanosti. *Časopis za suvremenu povijest* 7/2: 71-99.
- GROSS, Mirjana. 1976. O novim pristupima istraživanju revolucija. *Časopis za suvremenu povijest* 8/2-3: 47-50.
- GROSS, Mirjana. 1977. Na putu k budućoj historijskoj znanosti. *Časopis za suvremenu hrvatsku povijest* 9/2: 37-65.
- GROSS, Mirjana. 1978. Je li historija društvena ili prirodno-historijska znanost?. *Časopis za suvremenu povijest* 10/1: 105-129.
- GROSS, Mirjana. 1978. Metodološki problemi strukturalne historije s posebnim obzirom na stupanj razvoja jugoslavenske historije. *Časopis za suvremenu povijest* 10/1: 71-89.
- GROSS, Mirjana. 1979. Koji su zapravo osnovni problemi naše historijske znanosti?. *Prilozi* 15: 239-261.

- GROSS, Mirjana. 1980. Dva nespojiva svijeta. *Prilozi* 17: 305-310.
- GROSS, Mirjana. 1980. O osnovnim metodološkim problemima historijske znanosti na kraju sedamdesetih godina. *Časopis za suvremenu povijest* 12/1: 97-112.
- GROSS, Mirjana. 1999. Modernizacija – sastavnica hrvatske nacionalne integracije u drugoj polovici 19. stoljeća (Građa: 1. kongres hrvatskih povjesničara). *Historijski zbornik* 52: 149-152.
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izvorno pravaštvo: ideologija, agitacija, pokret*. Zagreb: Golden marketing.
- GROSS, Mirjana. 2001. *Suvremena historiografija, Korijeni, postignuća, traganja*. 2. izd. Zagreb: Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- GROSS, Mirjana. 2004. Povjesničar i komunist u opasnom dvadesetom stoljeću. *Časopis za suvremenu povijest* 36/3: 1039-1059.
- GROSS, Mirjana, Darko HUDELIST. 1993. Razgovor o korijenima: Starčević, Kvaternik, Mažuranić, Strossmayer. *Erasmus: časopis za kulturu demokracije* 1: 41-51.
- HARMS, Victoria. 2020. '68 on the Historians' Mind: Eric Hobsbawm and Tony Judt. U *Unsettled 1968 in the Troubled Present*, ur. Anna Nakai, Michał Przeperski, Aleksandra Konarzewska, 59-79. London – New York: Routledge.
- HOBBSAWM, Eric J. 1976. Revolucija. *Časopis za suvremenu povijest* 8/2-3: 51-80.
- HOBBSAWM, Eric. 1977. *The Age of Capital 1848-1875*. London: Abacus.
- HOBBSAWM, Eric J. 1978. Gli aspetti politici della transizione dal capitalismo al socialismo. U *Storia Del Marxismo. Volume primo. Il Marxismo ai Tempi di Marx*, ur. Eric J. Hobsbawm et al., 245-287. Torino: Giulio Einaudi.
- HOBBSAWM, Eric J. 1986. Revolution. U *Revolution in History*, ur. Roy Porter, Mikuláš Teich, 5-46. New York: Cambridge University Press.
- HOBBSAWM, Eric. 1987. *The Age of Empire 1875-1914*. London: Abacus.
- HOBBSAWM, Eric J. 1992. *Los ecos de la Marsellesa: dos siglos mirando hacia atrás en la Revolución Francesa*. Barcelona: Critica.
- HOBBSAWM, Eric J. 1993. *Nacije i nacionalizam: program, mit i stvarnost*. Zagreb: Novi Liber.
- HOBBSAWM, Eric J. 1997. *On History*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- HOBBSAWM, Erik. 2002. *Doba ekstrema: Istorija kratkog dvadesetog veka 1914-1991*. Beograd: Dereta.
- HOBBSAWM, Eric. 2003. *Interesting Times: A Twentieth-Century Life*. London: Abacus.
- HOBBSAWM, Eric. 2007. Marxist Historiography Today. U *Marxist History-writing for the Twenty-first Century*, ur. Chris Wickham, 180-192. London: British Academy Occasional Papers.
- HOBBSAWM, Eric. 2007. *Revolutionaries: Revised and Updated Edition*, London: Abacus.
- HØGSBJERG, Christian. 2018. Eric Hobsbawm's histories. *International Socialism: A quarterly review of socialist theory* 157. <http://isj.org.uk/eric-hobsbawms-histories/#footnote-10080-74-backlink> (posjet 30. 8. 2022).

- JAKOVINA, Tvrtko. 2012. Odlazak troje povjesničara „dugog 19. stoljeća“. <https://www.tportal.hr/komentatori/clanak/odlazak-troje-povjesnicara-dugog-19-stoljeca-> (posjet 15. 9. 2022).
- JANEKOVIĆ-RÖMER, Zdenka. 2000. Mirjana Gross: traganje za novim putevima povijesnog mišljenja. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 32-33/1: 481-484.
- JANKOVIĆ, Branimir. 2012. Rijetka predanost metodologiji historije. Mirjana Gross (1922-2012) [komentirana bibliografija radova Mirjane Gross od 1999. do 2012. godine]. *Historijski zbornik* 65/2: 479-500.
- JANKOVIĆ, Branimir. 2016. *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa.
- KARAULA, Željko. 2006. Razmišljanja o Francuskoj revoluciji. Joseph de Maistre (2001) Spisi o revoluciji – sa studijom Emila Siorana, Čačak – Beograd: Umetničko društvo Gradac, str. 205. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 38/1: 317-318.
- KLJAIĆ, Stipe. 2021. Banac i „tri gracije“ u pozadini prvog izdanja *Nacionalnog pitanja u Jugoslaviji*. U *Liber Amicorum. Zbornik radova u čast profesora Iva Banca*, ur. Marijana Kardum, Stipe KLJAIĆ, 161-174. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko katoličko sveučilište – Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“.
- KRIŠTO, Jure. 2005. Ideologija/politika i historiografija: primjer Časopisa za suvremenu povijest (1969. – 1999.). U LIPOVČAN I DOBROVŠAK 2005: 73-98.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel, Paul DUMONT, Jean-Paul ARON. 1972. *Anthropologie du Conscrit Français 1819-1826 d'après les comptes numériques et sommaires du recrutement de l'armée*. Pariz: Mouton – La Haye.
- McWILLIAM, Rohan. 2014. Back to the future: E. P. Thompson, Eric Hobsbawm and the remaking of nineteenth-century British history. *Social History* 39/2: 149-159.
- MUJADŽEVIĆ, Dino. 2010. Polemika Mirjane Gross i Branislava Đurđeva. U *Naučno djelo akademika Branislava Đurđeva. Zbornik radova sa Međunarodnog okruglog stola održanog u Sarajevu 4. decembra 2009.*, ur. Dževad Juzbašić, 209-215. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti BiH.
- OSTERHAMMEL, Jürgen. 2014. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.
- PALAT, Madhavan K. 2013. *The Interesting Ideas of Eric Hobsbawm*. New Delhi: Nehru Memorial Museum and Library.
- RAUKAR, Tomislav. 1999-2000. U povodu zbornika Mirjane Gross. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 32-33/1: 475-476.
- SAMUEL, Raphael, Gareth S. JONES (ur.). 1982. *Culture, Ideology and Politics: Essays for Eric Hobsbawm*. London: Routledge and Kegan.
- STANČIĆ, Nikša (ur.). 2004. *Mirjana Gross: professor emeritus Facultatis philosophicae Universitatis studiorum Zagradiensis*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- SZABO, Agnes. 1987. Bibliografija radova Mirjane Gross (U povodu 65-godišnjice života i 35-godišnjice znanstvenog rada). *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 20/1: 307-316.
- ŠIMETIN ŠEGVIĆ, Nikolina, Filip ŠIMETIN ŠEGVIĆ. 2016. Prema hrvatskoj modernoj historiografiji. U spomen Mirjani Gross (1922.-2012.). *Pro tempore* 10-11: 412-426.

- ŠVAB, Mladen. 1996. U povodu knjige Mirjane Gross, Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja. *Časopis za suvremenu povijest* 28/3: 457-462.
- TRAVERSO, Enzo. 2012. *La historia como campo de batalla: Interpretar las violencias del siglo xx*. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.
- TRAVERSO, Enzo. 2021. *Revolution: An Intellectual History*, New York – London: Verso Books.
- TUĐMAN, Franjo. 2011. *Osobni dnevnik 1973.-1978..* Zagreb: Večernji edicija.
- VRANDEČIĆ, Josip. 2021. Pisma i obraćanja. U *Liber Amicorum. Zbornik radova u čast profesora Iva Banca*, ur. Marijana Kardum, Stipe Kljaić, 32-36. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Hrvatsko katoličko sveučilište – Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“.

Mirjana Gross and Eric Hobsbawm: Revolutionary or *Longue Durée* Historians?

Through the personality, work and texts of historians Mirjana Gross and Eric Hobsbawm, this paper tries to compare their professional, methodological, but also ideological starting points, their influence in the context of time, especially the second half and the end of the 20th century, when historiography was undergoing major transformations and an attempt was made to constitute itself as a full-fledged social science while preserving its own critical position and autonomy. It also went through the antithetical dance between modernity and tradition, revolution and *longue durée*, both as phenomena and historiographical approaches. Gross and Hobsbawm, due to similar scientific ambitions, long professional experience and personal longevity, also because of thematic similarities (movements, revolutions, ideologies, nations, nationalisms, etc.), their (Central) European cultural formation and finally involvement in international theoretical and methodological debates, are the best subjects for possible comparative insights, especially in the framework of Croatian historiography, where otherwise there is a lack of similar comparison between historians.

Keywords: Mirjana Gross, Eric Hobsbawm, revolution, *longue durée*, historiography, marxism, structuralism, nationalism, methodology, ideology, modernism, tradition

Ključne riječi: Mirjana Gross, Eric Hobsbawm, revolucija, *longue durée*, historiografija, marksizam, strukturalizam, nacionalizam, metodologija, ideologija, modernost, tradicija

Marino Badurina
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3
10000 Zagreb
mbadurina90@gmail.com

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

54

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

FF press

ZAGREB 2022.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 54, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Gost urednik / Guest Editor

Branimir Janković

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Filip Šimetin Šegvić (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

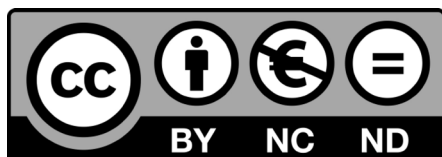
Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrčak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

DOI: 10.17234/RadoviZHP.54

Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.